

Kapittel 2. Jødisk emigrasjon

”Han er ikke spesielt forfulgt, bortsett fra at han er jøde”⁴⁴

Hitler-regimets politikk overfor jødene skapte et betydelig flyktningproblem. Ca. en halv million mennesker forlot Tyskland, Østerrike og Tsjekkoslovakia i årene fra 1933 til 1939. Nesten 95 % av flyktningene var jøder.⁴⁵

Dette er det første kapittelet i oppgavens hoveddel der jeg tar for meg den generelle jødiske emigrasjonen i Europa for så å spesifisere det ned til de nordiske landene og Norge. Jeg legger spesielt vekt på politikken på det statlige nivå og ser på konsekvenser av denne ved blant annet å se på hvordan de nordiske landene påvirket hverandre og hvordan flyktningpolitikken utviklet seg utover 1930-tallet. Sentralt står også betydningen av arbeidet til hjelpeorganisasjonene.

Norden blir ofte behandlet som en enhet når det gjelder flyktningpolitikken. Jeg vil ta utgangspunkt i generelle trekk ved den nordiske flyktningpolitikken og se på likheter og forskjeller mellom Norge, Sverige og Danmark. Jeg gjør dette ved å knytte de nordiske lands politiske holdninger, synspunkt og aktive handlinger opp til sentrale konferanser og avgjørelser som er av historisk betydning for den europeiske flyktningpolitikken. Kapittel 2 starter med de generelle linjene, for så gradvis å gå ned mot det spesifikke, som ulike flyktningorganisasjoner og jødiske barn som ble reddet.

2.1 Den antisemittiske utvikling

Den 30. januar 1933 ble Adolf Hitler utnevnt til rikskansler i Tyskland. Hans nasjonalsosialistiske parti sitt første slag etter maktovertakelsen ble rettet mot den organiserte arbeiderbevegelsen og mot kritiske intellektuelle. Terroren hadde allerede begynt før nasjonalsosialistene rykket inn i regjeringskontorene, men økte betydelig etter riksdagsbrannen i Berlin den 27. februar 1933. Fra februar til oktober 1933 ble mellom 500 og 600 motstandere av nasjonalsosialismen drept i de første konsentrasjonsleirene.⁴⁶

⁴⁴ Einhart Lorenz, i Trond Berg Eriksen m.fl. (red.) *Jødehat. Antisemittismens historie fra antikken til i dag*, 1. utgave. Oslo: Damm forlag, 2006, s. 464.

⁴⁵ Lorenz, i Eriksen m. fl. (red.), 2006, s. 459.

⁴⁶ Einhart Lorenz. *Veien mot Holocaust*. Oslo: Pax Forlag A/S. 2003, s. 10.

Den første store aksjonen mot jødene kom 1.april 1933 med en boikott av jødiske forretninger. Jødene var allerede tidligere blitt trakassert av nazipartiets militante stormtropper (SA) og andre ivrige nazister. Forfølgelsene utløste en første fluktbølge. Man regner med at ca. 50.000 mennesker forlot Tyskland i 1933, men et ukjent antall vendte imidlertid tilbake samme året, etter at situasjonen hadde roet seg. Tallet på mer permanente emigranter og flyktninger var ca. 37.000. I tillegg kom ca. 12.000 jøder med utenlandsk statsborgerskap som mer eller mindre frivillig ble tvunget til å forlate Tyskland.⁴⁷

Våren 1935 økte angrepene mot jødene. Blodige overgrep skjedde i Berlin i juli og Nürnberg-lovene i september danner et vendepunkt. Gjennom disse lovene ble jødene degradert til annenrangs borgere og giftemål og seksuelle forbindelser mellom ”ariere” og ”ikke-ariere” blir forbudt. Det ble også gjort et vedtak i september 1935 om at jødiske barn fra 1936 ikke lenger får gå i samme folkeskoleklasse som ”ariske” barn. Den 14. november 1935 kommer en forordning til ”Riksborgerloven”, som var den ene av de i alt tre Nürnberg-lovene, som innebar at jødiske barn ikke lenger fikk lov til å bruke de samme idrettsplassene som ”ariske” barn.⁴⁸

I november samme år kom forordningen som definerte en jøde. En person ble karakterisert som ”heljøde” dersom tre av besteforeldrene hadde vært medlem av det mosaiske trossamfunn eller dersom to av besteforeldrene hadde tilhørt det mosaiske trossamfunn og personen selv gjorde det eller var gift med en person som tilhørte dette. Halvjøde var en person med to besteforeldre som hadde tilhørt det mosaiske trossamfunn og dersom en av besteforeldrene tilhørte dette, ble man klassifisert som kvartjøde.⁴⁹ I følge Skjønberg, ble det en generell utarming av jødene i Tyskland. I perioden 1935 til 1938 hadde flere og flere virksomheter og yrker blitt stengt for jøder.⁵⁰

I 1933 var emigrasjonen preget av en spontan og panikkartet flukt til europeiske naboland, men fra 1935 til 1938 spilte de europeiske nabolandene en langt mindre rolle. Flere og flere tyske jøder dro til oversjøiske land og til Palestina. Palestinas andel jødiske flyktninger sank imidlertid fra 1937, da britene innførte strenge restriksjoner på innvandringen til Palestina.⁵¹

⁴⁷ Lorenz 2003, s. 10.

⁴⁸ Lorenz 2003, s. 25-26.

⁴⁹ Harald Skjønberg. *En flyktningpolitikk utvikles. Norsk politikk overfor tyske flyktninger 1933- 1940.* Hovedoppgave i historie. Universitetet i Oslo, 1981, s. 56.

⁵⁰ Skjønberg 1981, s. 56.

⁵¹ Skjønberg 1981, s. 57.

Det er en rekke hendelser som skjedde i løpet av 1930-årene. Jeg har valgt å rette fokuset videre på de nordiske lands deltakelse og rolle i viktige konferanse og flyktningpolitiske spørsmål.

2.2 Nordens generelle flyktningpolitikk

Hvordan foregikk flyktningpolitikken i de nordiske landene, og hvordan forholdt Norge seg til dette?

Samarbeidet mellom de nordiske landene i mellomkrigstiden er blitt bedømt som en fiasko når det gjelder utenriks- og sikkerhetspolitikk. På tross av mange fellestrekk i den politiske og demokratiske kultur og de mange likehetspunktene i sosiale, økonomiske og mentale spørsmål, stilte den forskjelligartede geostrategiske orienteringen seg i veien for et tettere samarbeid. Flyktningpolitikken hadde likevel flere likhetspunkter i de tre nordiske landene. De var småstater som stod overfor den samme aggressive stormakten. De var samfunn som baserte seg på samme humanitære og demokratiske verdier og alle hadde regjeringer som bygget på sosialdemokratier.⁵²

Det er vanskelig å si i hvilke av de nordiske landene antisemittismen var mest utbredt. Den danske historikeren Hans Kirchhoff skriver at antisemittismen var beskjeden i Danmark, den var nok sterkere i Norge og Sverige, men xenofobien var utbredt.⁵³ Den tysk-norske historikeren Einhart Lorenz, skriver derimot at antisemittismen spilte til å begynne med heller ikke noen særlig rolle i den norske nasjonalsosialismen, men antisemittiske holdninger var høyst levende hos de danske og svenske nazistene. Frykten for en oppblomstring av antisemittismen ble uten tvil en viktig faktor som svenske politikere mente de måtte ta hensyn til. Også norske og danske politikere begrunnet sin restriktive politikk med frykt for en hjemlig antisemittisme. Dreide det seg i Sverige om antisemittisme og raseideologi, er det i norsk sammenheng blitt hevdet at det dreide seg om en generell xenofobi.⁵⁴ I en annen sammenheng har Lorenz hevdet at det fantes klare antisemittiske strømninger i ulike segmenter av det norske samfunnet, bla. a Bondepartiet og dets presse, Israelmisjonen,

⁵² Hans Kirchhoff. *Et menneske uden pas er ikke noget menneske. Danmark i den internasjonale flyktningpolitikk 1933-1939*. Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2005, s. 177.

⁵³ Kirchhoff 2005, s. 178.

⁵⁴ Lorenz, i Eriksen m. fl. (red.) 2006, s. 467.

politiet, handelsstanden og intellektuelle miljøer.⁵⁵ Historikerne strides altså om hvor stor rolle antisemittismen spilte for byråkratiets avgjørelser, og som en trussel politikerne måtte regne med fra den innenlandske opinion. Frykten for å stå med et ”jødeproblem”, fordi det var umulig å skubbe de statsløse videre, ble i alle de tre landene et argument for å avvise jøder.⁵⁶

Norge lå også i flyktningstrømmens periferi. Norge var ikke noe naturlig asylland for jødiske flyktninger, fordi den religiøs konservative jødiske menighet var for liten og isolert til å yte større hjelp. Inntil 1938 hadde Norge kun 20 jødiske flyktninger, og det var først med Anschluss, da andre alternativer falt vekk, at Norge ble et fluktmål.⁵⁷ Tallene Kirchhoff opererer med her er imidlertid meget problematiske på grunn av at jøder kunne, før 1938, reise inn til landet dersom de hadde et gyldig pass. De ble altså ikke registrert som flyktninger.⁵⁸

Situasjonen i Sverige var ganske lik den danske og det var derfor Sverige ble det landet som den danske regjering først og fremst forholdt seg til. Det var også dette forholdet som skapte internordiske problemer i flyktningpolitikken. Sverige lå bak Danmark som asylland inntil 1938, da svenskene tok teten. Dette skyltes et større internasjonalt trykk på Sverige og et direkte flyktningpress på Østersjøhavnene, og var ikke noe uttrykk for noen endring i bestrebelsene på å holde seg utenfor det europeiske flyktningproblem. Situasjonen ble oppfattet som midlertidig og nesten halvparten av flyktningene som søkte om oppholdstillatelse i Sverige fra november 1938 til januar 1939 ble avvist. Sverige tok en større andel av flyktninger fra Sudettyskland enn Norge og Danmark, med den begrunnelse at de hadde behov for faglærte arbeidere.⁵⁹

Den 21. og 22. juni 1938 ble det holdt en skandinavisk konferanse på embetsmannsnivå om flyktningsspørsmålet i Fredensborg utenfor København. Konferansens offisielle målsetning var en utvidet informasjonsutveksling, en sammenlikning av politikken, og en mulig innbyrdes tilpasning av lover og regler på flyktningområdet, altså en form for koordinering av politikken.⁶⁰ Det ble blant annet diskutert regler for asylrett, avvisninger og oppholds- og arbeidstillatelse, men Fredensborg-konferansen sluttet uten konkrete resultater, fordi ingen av partene ønsket å binde seg. Bak den diplomatiske fasade skjulte det seg

⁵⁵ Einhart Lorenz. “Antisemitische Judenbilder und die norwegische Haltung zur Deportation”, i *Jahrbuch für Antisemitismusforschung*, Bind 16. Berlin: Metropol, 2008, s. 217ff.

⁵⁶ Kirchhoff 2005, s. 178.

⁵⁷ Kirchhoff 2005, s. 178-179.

⁵⁸ Einhart Lorenz. *Exil in Norwegen. Lebensbedingungen und Arbeit deutschsprachiger Flüchtlinge 1933-1943*. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft. 1992, s.

⁵⁹ Kirchhoff 2005, s. 180.

⁶⁰ Erik Bråthen. *En forsvarspolitik som flyktningepolitikk. De skandinaviske landenes politikk overfor de jødiske flyktningene fra Hitler-Tyskland 1933-1939*. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Oslo, 1999, s. 99.

spenninger og motsetninger mellom de nordiske land, særlig mellom Danmark og de to nabostatene, som oppfattet at presset på den dansk-tyske side skulle ledes videre til dem. I stedet for en nordisk enhetsfront som hadde vært hensikten med møtet, møtte de enkelte land flyktningkrisen hver for seg.⁶¹

Visumtvang og J-stempel i pass

Etter den tyske anneksjonen av Østerrike, besluttet Sverige den 22.april 1938 å innføre visumtvang overfor østerrikske statsborgere. Etter den 1.juli 1938 var det visumtvang for alle østerrikske statsborgere som ville reise til Skandinavia. Utover sommeren ble det klart at visum overfor østerrikere ikke ville være tilstrekkelig for å begrense innvandringen.⁶² Svenske myndigheter startet da forhandlinger med Tyskland, høsten 1938, om hvilke innvandrere som var spesielt uønsket. Det svenske forslaget om en kategorisering av ulike emigranter fant gehør hos de tyske myndighetene, og i forkant av forhandlingene kom Tyskland med et forslag om at alle mennesker som etter tysk lovgivning var å betrakte som jøder, skulle få sitt pass påstemplet med en "J". De svenske myndighetene påpekte at det fantes et diskriminerende element i det tyske forslaget, men når det skulle gjelde på et generelt grunnlag, og ikke bare vis-à-vis Sverige, kunne de godta denne diskrimineringen. Sverige hadde altså sine betenkeligheter, og i forbindelse med at sveitsiske myndigheter innførte visumtvang overfor tyskere med "J" stempel i passet, kom igjen visse restriksjoner. UD i Stockholm stilte spørsmålsteget ved om det faktisk var hensiktsmessig å godta en ordning som innebar å sette jødene i en særklasse. Konklusjonen ble at dette ikke ville være noe problem, og at fra et administrativt synspunkt ville det være en fordel å følge det sveitsiske eksempelet framfor å innføre full visumtvang overfor tyske statsborgere. Etter forhandlingene i Berlin i midten av oktober 1938, skrev Sverige og Tyskland under på en avtale hvor det ble gjort klart at tyske myndigheter ikke ville gi utreisestillatelse til personer med "J" stempel i passet uten spesiell tillatelse fra den svenske ambassaden.⁶³

Hovedmålet bak avtalen med Tyskland var å begrense antallet jødiske flyktninger. De internasjonale forholdene gjorde at antallet flyktninger til Sverige likevel økte fra 1800 til omkring 3500 personer i begynnelsen av 1939. Dette kommer fram av en redegjørelse fra Socialstyrelsen til statsministeren den 15.januar 1939. Hovedparten av de nye flyktningene

⁶¹ Kirchhoff 2005, s. 188.

⁶² Bråthen 1999, s. 92.

⁶³ Bråthen 1999, s. 94-95.

var jøder, blant annet 210 jødiske barn. Samtidig ble også kvoten av jødiske landbrukselever utvidet fra 170 til 300. Dette ble nå ansett som en ”trygg” immigrasjon da over 500 ungdommer som hadde fått sin utdanning i Sverige, hadde reist videre til Palestina.⁶⁴

Helmut Müssener, nestor i nordisk exilforskning, kaller innføringen av ”J”-stempelen ”das beschämendste Beispiel” av et svensk-sveitsisk-tysk samarbeid for å utsortere jødiske flyktninger.⁶⁵ Sverige var det første av de nordiske land som innledet forhandlinger med Hitler-Tyskland om innføringen av et ”J”-stempel i pass, hvis innehaverne etter nazistenes oppfattelser var jøder. Med denne ordningen ble det enda lettere å få kontroll med uønskede innreiseforsøk. Fra dansk side benyttet man seg av en ordning som gikk ut på at innreisene med en ”J” i passet ikke kunne oppnå visum og innreisetillatelse til Danmark uten at man i forveien hadde fått tillatelse fra Justis- eller Utenriksministeriet.⁶⁶

Da svenske myndigheter opphevet visumfritakelsen med Østerrike den 22.april 1938, førte dette til at norske myndigheter følte seg mer utsatt. Det antok at den svenske avgjørelsen kunne føre til et større press mot Norge. Allerede den 12.mai 1938 gjeninnførte norske myndigheter visumtvangen overfor østerrikere som et virkemiddel for å begrense innvandringen. Dette viste seg å ha begrenset holdbarhet, og allerede samme høsten ble det klart at dette tiltaket hadde gått ut over sitt datostempel.⁶⁷ Den 14.februar 1939 inngikk også Norge og Tyskland en avtale om at immigranter som var innehavere av et ”J”-stempel i sine pass måtte ha visum for å komme til Norge.

Etter at Sudetenland, en del av Tsjekkoslovakia, hadde blitt innlemmet i det tyske riket i november 1938, økte flyktningsspørsmålet ytterligere i omfang. Det var også nå nødvendig å gå til samme skritt overfor tsjekkoslovakiske statsborgere, og dette var bakgrunnen for oppsigelsen av visumavtalen med Tyskland.⁶⁸

Evian-konferansen

”Anschluss” i Østerrike 15.3.1938, med etterfølgende massive overgrep mot den jødiske befolkningen, aktualiserte flyktningproblemet. Denne hendelsen danner bakgrunnen for en

⁶⁴ Bråthen 1999, s. 95-96.

⁶⁵ Helmut Müssener. *Exil in Schweden : politische und kulturelle Emigration nach 1933*. München: Carl Hanser, 1974.

⁶⁶ Rune Johansson og Hans-Åke Persson *Nordisk flyktningpolitikk i verdenskrigens epok*. Lund: Lund University Press, 1989, s. 51-52.

⁶⁷ Bråthen 1999:, s. 81.

⁶⁸ Bråthen 1999:, s. 81.

internasjonal flyktningkonferanse som ble holdt i den franske byen Evian fra 6. til 15. juli 1938. Initiativ til konferansen kom fra president Roosevelt. Formålet med konferansen skulle være å diskutere hvor landene skulle kunne plassere de hundretusener av jødiske flyktninger som ble tvunget til å forlate Tyskland, men den pressede situasjonen i Polen spilte også en rolle. De fleste europeiske og latinamerikanske stater deltok. Norge deltok med en delegasjon bestående av lederen for Folkeforbundets flyktningkontor i Genève, Michael Hansson, ekspedisjonssjef Carl Platou og journalist Finn Moe.⁶⁹ Resultatet av denne konferansen ble mislykket, fordi ingen av de deltakende land var villig til å ta imot jødiske flyktninger. Det eneste konkrete som kom ut av denne konferansen var dannelsen av ”inter-guvernemantal komité”. Denne komiteens oppgave skulle være å forhandle med tyske myndigheter på embetsmannsnivå og å lette emigrasjonsvilkårene for tyske jøder.

Ulike historikere har i ettertid drøftet betydningen av denne konferansen.⁷⁰ Skjønsberg⁷¹ henviser i sin hovedoppgave til boken *Vor der Katastrophe. Juden in Deutschland 1934-1939*, der historiker Kurt-Jacob Ball-Kaduri hevder at det mislykkede resultatet av denne konferansen bidro til å forverre forholdene for de tyske jødene. Grunnlaget for denne påstanden er at den fraksjon av de tyske myndigheter som ønsket å drive jødene ut i panisk flukt, nå fikk flere argumenter for sin harde linje. Han Ball-Kaduri hevder at det viste seg nesten umulig å få plassert den jødiske befolkning i andre land på en ordnet måte. Den israelske historikeren Moshe Zimmermann hevder at Evian-konferansen var et signal til den tyske regjeringen om at den ytterligere kunne radikaliseres sin politikk overfor jødene. Zimmermanns historikerkollega Ralph Weingarten går enda lenger i sin provoserende tese om at nasjonalsosialistene og de vestlige demokratier i grunnen søkte etter den samme løsningen på ”det jødiske spørsmålet”.⁷²

Diskusjonen om Evian-konferansen i de nordiske land var preget av at man ikke hadde noen nærmere konkrete opplysninger om hva som skulle gjøres. Det ble derfor ikke inngått noen felles nordisk holdning til konferansen.⁷³ Resultatet ble at den tyske regjeringen kunne se, ut i fra den resultatløse konferansen, et signal om at verdenssamfunnet ikke var interessert i jødene skjebne. Følgen ble en ytterligere radikaliserings av politikken mot jødene.⁷⁴

Uttrykk for radikaliserings av den tyske politikken var nye påbud og pogromer mot jødene. Det ble også innført navneeregler, der fra og med 1. januar 1939 måtte alle ha ”jødiske

⁶⁹ Skjønsberg 1981, s. 36.

⁷⁰ Skjønsberg 1981, s. 36.

⁷¹ Skjønsberg 1981, s. 36.

⁷² Lorenz, i Eriksen m.fl. (red.), 2006, s. 461.

⁷³ Johansson og Persson 1989, s. 44.

⁷⁴ Moshe Zimmermann. *Die deutschen Juden 1914-1945*. München: Oldenburg, 1997, s. 59, 120.

fornavn”(Sara eller Israel) i tillegg til sine døpenavn. Det verste utslag av radikaliseringen var novemberpogromene som begynte 9. og 10. november, kalt ”Krystallnatten”. Denne natten ble det etter en statlig forordnet pogrom, rasert eller brent mer enn tusen synagoger og smadret ca. 7500 forretninger, leiligheter, barnehjem og aldershjem. Den 15. november ble alle jødiske barn utelukket fra allmenn skolegang.⁷⁵ Pogromene utløste en arrestasjonsbølge hvor 30000 jødiske menn ble arrestert. De kunne kjøpe seg fri ved å forplikte seg til å forlate Tyskland. Dette gjorde det internasjonale flyktningproblem enda mer dramatisk.

På generell basis kan vi si at flyktningarbeidet i Europa savnet en sterk koordinerende kraft som kunne pålegge hvert enkelt land en kvoteordning. Dette kunne ha hjulpet krisen på lengre sikt. Det var flere problemer som førte til den mangelfulle organiseringen. Det var en ubalanse i det internasjonale flyktningregimet. Hvert enkelt land hadde ulike regler og normer for flyktningorganisasjonene. Videre manglet det en makt som kunne ta over føringen. Verken stormakter som USA, Frankrike og Storbritannia ønsket å overta rollen. Denne kunne lokke nye flyktninger til å skade forholdet til Hitler. Det gjaldt altså ikke å provosere Nazityskland. Det lå også en stor begrensning i den økonomiske verdenskrise. Denne ble med massearbeidsløsheten den dominerende faktor i den nasjonale flyktningpolitikk. Den fikk også betydning for den internasjonale politikken, da den ødela det potensialet som fantes i de oversjøiske landene for en masseimmigrasjon.⁷⁶

Sveriges flyktningpolitikk

Sverige hadde lagt førende flyktningpolitiske linjer, som vi har lest i avsnittene over. Hans Lindberg har kartlagt Sveriges holdninger i internasjonale fora i forhold til flyktningpolitikken i sin bok: *Svensk flyktningpolitikk under internasjonelt tryck, 1936-1941*. Han fokuserer også på spørsmålet om hvordan lovverket og embetsverket fungerte i utformingen av flyktningpolitikken.⁷⁷ Jeg velger hovedsakelig å bruke Lindberg sin kartlegging når jeg skriver om Sveriges holdninger til den internasjonale flyktningpolitikken. Historiker Harald Skjønsberg har i sin hovedoppgave fra 1981, drøftet norsk politikk overfor tyske flyktninger i tidsrommet 1933-1940. For å sette Sveriges politikk ut i fra et norsk perspektiv, velger jeg å

⁷⁵ Lorenz 2003, s. 41-42.

⁷⁶ Kirchhoff 2005, s. 235-236.

⁷⁷ Skjønsberg 1981, s. 7.

støtte meg til en del av hans forskning på dette feltet. Under dette avsnittet vil jeg se på hvordan den svenske flyktningpolitikken utartet seg allerede i begynnelsen av 1930 årene.

I 1930 gjaldt en avtale om passfrihet for reiser gjennom Øresund mellom Danmark og Sverige. Motivet var den store reisestrømmen som daglig passerte Øresundhavnene. Avtalen ble på nytt tatt opp i november 1937 da svenske myndigheter hadde en mistanke om at de danske myndighetene lot tyske flyktninger passere gjennom landet for å bli tatt hånd om i Sverige. Dette førte til en rekke forhandlinger angående flyktningpolitikken mellom Sverige og Danmark.⁷⁸ Flyktningssituasjonen ble ytterligere tilspisset etter ”Anschluss” i mars 1938, og dette medførte at det ikke lenger holdt å forsøke å unngå ulike internasjonale forbindelser, men Sverige måtte også forebygge en truende utvikling. Etter diplomatiske påstøt fikk Sverige den danske regjeringen til å undertegne en overenskommelse om å ta tilbake de flyktninger som på ulovligvis tatt seg in i Sverige via de passfrie havnene ved Øresund. Det mest omfattende svenske forsøk på å påvirke utviklingen i flyktningsspørsmålet fremstår i utspillet under Evian-konferansen.⁷⁹

I løpet av våren 1938 mottok svenske myndigheter rapporter fra sine ulike ambassader og konsulater om utviklingen i Europa.⁸⁰ Bråthen har sett på eksempler på den åpne antisemittismen han mener eksisterte i det svenske utenriksdepartementet. Et eksempel er en melding fra ambassaden i Praha:

Råttorna lämna det sjunkande skeppet. I våra trappor står ”icke-ariet” i kö för att höra sig om möjligheterna att få komma till Sverige, angående utkomstmöjligheterna där osv.⁸¹

Språkbruken i denne meldingen kan vitne om en aksept, siden den ble sendt rundt til alle aktuelle instanser i flyktningsspørsmålet. I begynnelsen av april 1938 uttrykte lederen for den svenske Socialstyrelsen, Sigfrid Hansson i et brev til utenriksministeren, en bekymring for en økende innvandring fra Østerrike i forhold til samme måned i 1937. Han fryktet at den registrerte økningen var et tegn på at den nåværende innreisekontrollen ikke var tilstrekkelig til å ta seg av en økning mennesker som søkte seg til Sverige. Videre informerte Hansson om flere land som hadde innført ytterligere restriksjoner, som oftest visumtvang, overfor de

⁷⁸ Hans Lindberg. *Svensk flyktningpolitik under internationellt tryck 1936-1941*. Stockholm: Allmänna Förlaget, 1973, s. 85-86.

⁷⁹ Lindberg 1973, s. 117-118.

⁸⁰ Bråthen 1999, s. 90.

⁸¹ Bråthen 1999, s. 90.

østerrikske flyktingene, og at det bare var de nordiske landene som ikke hadde tatt ekstra forhåndsregler.⁸² Dette førte, som vi har sett, til innføringen av et ”J” stempel i passene.

Etter Novemberpogromene i 1938 var Socialstyrelsen i Sverige forberedt på å gjøre søknader angående innreise noe enklere. Samtidig hadde de ikke i noen særlig grad forandret sin flyktningspolitikk.⁸³ Som jeg har skrevet tidligere er det vanskelig å presentere noen eksakte tall på jødiske flyktinger som kom til Sverige, men det kan fastslås at den invasjon av flyktinger som ble fryktet av myndighetene aldri kom.⁸⁴

Danmarks flyktningspolitikk

Nazismen kastet også sin skygge over Danmark etter Hitlers maktøvertakelse i januar 1933. Dansk presse hadde, i månedene frem til juli 1933, vært spekket med reportasjer om den forferdelige utvikling i Tyskland og hadde kommet med fordømmende kommentarer til den økonomiske boikotten av den jødiske befolkning.⁸⁵

Regjeringen i Danmark engasjerte seg for første og eneste gang direkte i flyktnings spørsmålet etter pogromene, november 1938. Det gjorde de ved å motta og sørge for totalt 163 tsjekkiske flyktinger (fra Sudetenland). Utvelgelsen ble foretatt av Truels Hoff, sekretær fra Utenriksdepartementet sammen med en tysk sosialdemokratisk emigrant, Richard Hansen, som var tilknyttet *Matteotti-komiteen*. Størsteparten av flyktingene fra Tsjekkoslovakia var sosialdemokrater, altså politiske flyktinger, men ut i fra listen kom det frem at 10-11 av disse også var jøder.⁸⁶ Her ønsket man også et skandinavisk samarbeid. Etter et notat fra 16. november 1938 etter beslutningen på ministermøte 15. november 1938, rettet man telefonisk en anmodning om at den danske, den svenske og den norske regjering skulle samarbeide med hensyn til utvelgelsen av de 250 flyktingene fra Tsjekkoslovakia. De oppfordret de skandinaviske land til å sende en felleskommisjon til Praha, bestående av en representant fra hvert av disse landene. Nordmennene hadde allerede utpekt en delegasjon bestående av en embetsmann samt to representanter fra henholdsvis *Nansenhjelpen* og *Flyktningshjelpen*. Det interessante var at den norske regjering ikke lengre ønsket å motta 250 flyktinger, men derimot to grupper flyktinger på 50 personer. Den samlede norske

⁸² Bråthen 1999, s. 91.

⁸³ Lindberg 1973, s. 171.

⁸⁴ Lindberg 1973, s. 292.

⁸⁵ Jørgen Hæstrup. *Den gang i Danmark. Jødisk ungdom på træk 1932-1945*. Odense: Odense forlag, 1982, s. 7.

⁸⁶ Lone Rünitz. *Danmark og de jødiske flyktinge 1933-1940*. København: Museum Tusulanums forlag Københavns universitet, 2000, s. 116-117.

kontingenten ville dermed være 150, siden 50 allerede hadde fått visum. Innberetningene fra Oslo og Stockholm viser dels at Danmark hadde ”tøvet” altfor lenge i flyktningsspørsmålet, og dels at innenriks og utenrikspolitiske spørsmål var forskjellige i de tre landene. Sverige la ikke skjul på at utvelgelsen av flyktingene hadde et sosialdemokratisk anliggende. De var også bedre rustet enn både Danmark og Norge til å motta flyktingene, fordi det var mulig å skaffe disse arbeid. I Danmark og Norge var arbeidsledigheten stor og det ville føre til at flyktingene ville være overlatt til hjelpekomiteenes understøttelse eller statens forsørgelse. Nordmennene var skuffet over at Sverige inntil videre kun nøydes med å motta i alt 250 flyktinger. Det var en av grunnene til at den norske regjering justerte sitt antall fra 250 til 150 flyktinger.” Sverige pleier jo ved lignende Lejligheter at tage mer end os” het det fra den norske utenriksminister Koht.⁸⁷

Den danske historikeren Sofie Lene Bak hevder at de danske myndigheters samarbeidspartnere, som blant annet var Det Mosaiske Troessamfund, uttrykte en samstemt motvilje mot å gi oppholds- og arbeidstillatelse til de jødiske flyktingene. Det som er interessant er at de dansk- jødiske slektene som dominerte ledelsen i Det Mosaiske Troessamfund var tilsvarende nervøse for å være med på å skape et ”jødeproblem”. De jødiske lederne oppfattet antisemittismen som en latent faktor som kunne provoseres ved den minste opposisjon. Troessamfundet bakket derfor lojalt opp om både flyktingrestriksjoner og gode råd om diskresjon.⁸⁸

De danske jødene var i et vidt omfang assimilerte og integrerte i det økonomiske system. I 1930- årene ble mange jøder assosiert med den politiske, økonomiske og litterære elite. Det er derfor nærliggende å anta at den reduserte distanse mellom jøder og ikke-jøder ville resultere i et fall av de antisemittiske fordommene. Imidlertid kunne interaksjonen også forsterke stereotypene som følge av suksess og konkurranse.⁸⁹

⁸⁷ Lene Wul Pedersen og Truels Rasmussen. *De Sudetertyske flyktinge i Danmark. En undersøgelse af baggrunden og rammene for det sudetertyske eksil i Danmark 1938-1945*. Speciale i historie. Odense: Odense Universitet 1994, s. 35-36.

⁸⁸ Lene Sofie Bak. *Dansk antisemittisme 1930-1945*. København: Aschehoug, 2004, s. 38.

⁸⁹ Bak 2004, s. 33.

2.3 Den norske stats direkte/indirekte holdninger

For å forstå bakgrunnen for den norske flyktningpolitikken i mellomkrigsårene, vil jeg innlede dette avsnittet med litt historie om hvordan fremmedpolitikken hadde utartet seg i Norge etter 1. verdenskrig og frem til Hitlers maktovertakelse i 1933.

Historiker Per Ole Johansen kaller perioden 1919-1933 for et ”innvandringspolitisk mellomspill”. I november 1920 tok statsminister Otto B Halvorsen til orde for en ny oppstramning av norsk fremmedpolitikk, med henvisning til internasjonale forhold. Dette førte til at sentralpasskontoret utviste en jøde samme år med den begrunnelse at Norge ville ”bli oversvømmet av lignende individer, hvis man tar denne personen under armene”.⁹⁰ Det ble også lagt vekt på at fremmedloven ikke ga anledning til å ta rasehensyn. Bakgrunnen for bemerkningen som en saksbehandler i Justisdepartementet hadde gjort seg, var at jøder sto fjernere enn svensker og dansker.

Som for statsborgerloven på sitt felt åpnet fremmedlovgivningen for skjønnsmessige avgjørelser med hensyn til utlendinger innreise og adgang til å ta lønnet arbeid i Norge. Det førte til forskjeller politidistriktene imellom, men med fremmedloven av 1927 ble det forsøkt strammet inn igjen, med strengere innreise- og arbeidstillatelse. USAs nye innvandringslover på begynnelsen av 1920 tallet diskriminerte emigranter fra Øst- og Syd-Europa. Norge fulgte disse strømmingene. Justisdepartementet advarte at Norge risikerte å bli oversvømt av ”emigrasjonsstrømmens bunnfall” med underforstått referanse til østeuropeiske jøder. Norske arbeidsplasser for norske arbeidstakere var et bærende motiv for fremmedloven av 1927, men underforeliggende var jødisk utvandring fra Øst-Europa en problemstilling som det norske embetsverket hadde vært opptatt av i flere tiår.⁹¹ Loven av 1927 la vekt på nasjonale føringer. Personer som tilhørte folkeslag og ”raser” som var forskjellige fra nordmennene kunne true norskheten og den nasjonale identitet.⁹²

⁹⁰ Per Ole Johansen. *På siden av rettsoppjøret*. Oslo: Unipub forlag, 2006, s. 22.

⁹¹ Johansen 2006, s. 23-24.

⁹² Johansen 2006, s. 24-25.

En restriktiv flyktningpolitikk

Den norske flyktningpolitikken i 1930-årene, ble, ifølge Bråthen, gjennomført som et kompromiss mellom flyktningvennlige personer i de private organisasjonene og de mer restriktive menneskene innenfor de sentrale offentlige myndighetene.⁹³

Norske myndigheter var velinformert om utviklingen i Østerrike, og de var bekymret for rykter om en ”invasjon” av jødiske flyktninger. Invasjonsfrykten var ikke noe nytt når det gjaldt jøder. Både etter opphevelsen av jødeparagrafen og etter første verdenskrig var dette scenarium blitt brukt av norske politikere og i mediene. De begynte straks å tenke ut handlingsalternativer for å forhindre en større immigrasjon. I et brev til Justisdepartementet den 13.april 1938 tok Centralpasskontorets sjef, Ragnvald Konstad, til orde for en gjeninnføring av visumtvangen overfor Østerrike. Han hadde registrert en betydelig økning i antall flyktninger som søkte seg til Norden, og mente dette kunne begrenses ved å kreve visum ved innreise til Norge. Konstad ble regnet for å være spesielt flyktningfiendtlig av sine kollegaer, men han hadde en sentral posisjon og hadde tillit hos justisminister Trygve Lie, derfor er uttalelsene hans viktige.⁹⁴ Det blir i denne forbindelse nødvendig å fortelle litt om Centralpasskontorets bakgrunn og sette det i forhold til Justisdepartementet.

Centralpasskontoret og Justisdepartementet var to instanser som jobbet med flyktningsaker i Norge. Centralpasskontoret ble opprettet for å stille utelukkende med fremmedkontrollen, da politikamrene aldri hadde hatt dette som noen sentral oppgave. Overfor politiske flyktninger fikk Centralpasskontoret og politiembetsmennene stadig mindre å si utover 1930-årene. Den politiske flyktningorganisasjonen *Arbeidernes Justisfond* hadde fått en så sterk posisjon, at Centralpasskontoret som regel ga innreise for personene som fondet garanterte for. I forhold til de jødiske flyktningene var nok departementet sterkere inne i bildet. Et eksempel på dette er overfor Nansenhjelpen og den norske konsulen i Praha som hadde utstedt en god del visa til jødiske flyktninger. Kontorets sjef, Konstad, ytret en rekke kritiske bemerkninger og la ikke skjul på at Nansenhjelpen jødiske flyktninger var vanskeligere å ha med å gjøre enn de politiske flyktningene. Justisdepartementet posisjon som ankeinstans i flyktningsaker ble befestet utover 1930 årene. Det var flere grunner til dette. Fremmedloven var skrevet i en annen tid hvor de norske myndigheter ikke hadde forutsatt noen flyktningstøm. Man hadde vært oppmerksom på at noen flyktninger ville komme, men

⁹³ Bråthen 1999, s. 84.

⁹⁴ Bråthen 1999, s. 81.

tenkte da mer på rent isolerte foreteelser.⁹⁵ Per Ole Johansen drøfter i sin bok *Oss selv nærmest* motsetningsforholdet mellom Justisdepartementet og Centralpasskontoret. Konstad ble utad symbolet på den norske smålighet i flyktningpolitikken. Innad i Justisdepartementet ble det understreket at han var en lojal mann og at justisminister Trygve Lie forsvarte han. Justisdepartementet hadde dannet et riktig bilde av situasjonen i den forstand at Konstad var underlagt politiske og konstitusjonell kontroll, og det var bred enighet om ikke å slippe inn så mange jødiske flyktninger i Norge. Men innenfor denne rammen arbeidet både Konstad og flere av politiembetsmennene for strengest mulig kontroll. Johansen hevder at det helt fra opprettelsen av Centralpasskontoret hadde hersket spenninger mellom Justisdepartementet og politiembetsmennene som jobber på kontoret. Dette gjaldt både i fremmedpolitikken og politiske spørsmål av mer generell karakter. Dersom det var uklarheter i loven eller i søknaden, ble det sjelden avgjort til søkerens fordel. Det at Lie forsvarte Konstad kan være fordi han ønsket å komme godt ut av det med byråkratiet, og han var vel ikke uten sans for styrken i de uformelle forbindelser.⁹⁶

Selv om Norge fremstår som et land med en svært restriktiv flyktningpolitikk, la Justisdepartementet i 1938 fram en proposisjon om flyktningsspørsmålet med forslag om 25.000 kr. til flyktningarbeidet. Pengene skulle gå til flyktninger som allerede var i Norge. Etter mye diskusjon om hvem som skulle disponere eller være ansvarlige for de økonomiske midlene, ble forslaget vedtatt om å bevilge pengene til den offentlige forsg, og ikke til flyktningorganisasjonene som utenriks- og konstitusjonskomiteen først foreslo.⁹⁷

I 1939 la Justisdepartementet fram en proposisjon om 500.000 kr. til flyktningarbeidet, altså en betydelig økning. Departementet ville ha sagt at Norge aldri hadde vært noe innvandringsland, og at flyktninger snarest burde finne andre land de kunne slå seg ned i for godt. Løsningen lå i en massebosettelse i oversjøiske immigrasjonsland- men det ville ta tid- og imens måtte Norge hjelpe flyktningene. Departementet fikk støtte av Stortingets utenriks- og konstitusjonskomité. Representanten Stray fra Venstre var betenkt. Han mente at jødeforfølgelsene virket lite tiltalende på folk med en så humanistisk tankegang som de nordiske. Han støttet seg også på forretningsfolk som fryktet konkurranse og mente man ikke kunne være blinde for at jødene fortrinnsvis pleide å drive med handel. Stray stemte likevel for bevilgningen sammen med resten av Stortinget.⁹⁸ Et annet argument, uttalt av

⁹⁵ Per Ole Johansen. *Oss selv nærmest. Norge og jødene 1914-1943*. Oslo: Gyldendal norsk forlag, 1984, s. 114-115.

⁹⁶ Johansen 1984, s. 115-116.

⁹⁷ Johansen 1984, s. 127-128.

⁹⁸ Johansen 1984, s. 127-129.

utenriksminister Koht, så tidlig som i 1936, var at jødene hadde Palestina som utvei. Ingen interesserte seg derimot for de politiske flyktingene.⁹⁹

I slutten av 1930 årene var situasjonen katastrofal for Europas forfulgte. Grensene ble lukket til, og norske myndigheter var som tidligere meget fintfølede for endringene i den europeiske og amerikanske flyktingpolitikken. Representanter for Sverige, Danmark og Norge sto i kontakt og drøftet motforanstaltninger overfor ”jødeinvasjonen”. Strengest av alle var Norge. Likevel kom det langt flere jøder til Norge på slutten av 1930 tallet enn tidligere. Ca. 400 utenlandske jøder skal ha oppholdt seg i Norge ved krigsutbruddet den 9.april 1940. Da Nansenhjelpen fikk en ”innvandringskvote” på 200 jøder i 1939, gikk tallet betraktelig opp, men med tanke på den totale flyktingstrømmen gikk den norske andelen ned.¹⁰⁰

Antisemittisme eller fremmedfiendtlighet?

Var denne nedgangen uttrykk for antisemittisme? Antisemittismen i sin ideologiske utviklede og organiserte form var et marginalt problem i Norge før andre verdenskrig. Ser man bort i fra Nasjonal Samling, talte de åpent jødefiendtlige organisasjonene ikke mer enn høyst et par tusen medlemmer. Likevel kan vi finne mange antijødiske holdninger i det norske samfunnet, men disse synes bare unntaksvis å være uttrykk for en helhetlig, raseorientert antisemittisme lik den som florerer på kontinentet, hevder historiker Terje Emberland.¹⁰¹ Masteroppgaven til Kjetil Simonsen handler om antisemittiske bilder av jøden i bondeavisene *Nationen* og *Namdalen*. Her hevdes det at konstruksjonen ”jøden” som en anti-nasjonal trussel, skjedde på to ulike nivåer. Han var et motbilde til den hjemlige nasjonen, et vrangbilde av ”det nasjonale vi” og ”det norske”- slik bondebevegelsen oppfattet ”norskhet”. ”Jøden” ble konstruert som en motkraft til ”nasjonal identitet”. Videre skriver Simonsen at stereotypene som kom til uttrykk i *Nationen* og *Namdalen* var på ingen måte unike for bondeavisene. De må ses i nær sammenheng med bondebevegelsens politiske og ideologiske orientering. Bondebevegelsens anti-internasjonale nasjonalisme utgjorde samtidig et viktig bakteppe for bruken av antisemittiske klisjeer i den politiske debatten.¹⁰²

Kan man karakterisere alle uttrykk for antijødiske fordommer som antisemittisme eller

⁹⁹ Utenriksminister Halvdan Koht i Stortinget. Jfr. Stortingsforhandlinger 1936, Bind 2. St.prp 7, 1936, også i *Arbeiderbladet*, 12.mars, 1936.

¹⁰⁰ Johansen 1984, s. 130-131.

¹⁰¹ Terje Emberland, i Eriksen m.fl (red.) 2006, s.401.

¹⁰² Kjetil Braut Simonsen. ”Den store jødebevegelse”. *Antisemittiske bilder av jøden i bondeavisene Nationen og Namdalen, 1920-1925*. Masteroppgave i historie. Universitetet i Oslo, 2009, s. 111.

som mer allmenn fremmedfiendtlighet? Sikkert er det at motviljen mot jøder her til lands i hovedsak har hatt en fremmedfiendtlig karakter. Den jødiske minoriteten i Norge var liten og lett identifiserbar. Det kan vanskelig påstås at den utgjorde en maktfaktor eller en indre trussel i det norske samfunnet. Fordommene dreide seg dermed i første rekke om en ytre fare. En jødisk innvandring kunne true den kulturelle og religiøse homogeniteten og den skjøre norske nasjonalidentiteten. Jødene ble identifisert med den internasjonale kapitalismen eller den internasjonale kommunismen, begge krefter som av mange ble oppfattet som en trussel mot det norske samfunnet. Det er viktig å få med at også blant de norske jødene er oppfatningene delte. Oskar Mendelsohn ser ut til å betrakte fenomenet som relativt begrenset og peker på de liberale og antirasistiske motkreftene.¹⁰³ Legen David Abrahamsen synes derimot at antisemittiske holdninger var så vanlige at enhver norsk jøde bevarer et ”bittert minne i sitt indre”.¹⁰⁴

2.4 Debatter i norsk presse

Under forrige avsnitt diskuterte jeg den norske stats- og myndighetens rolle i forhold til flyktningsspørsmålet. Jeg vil nå se på debatten og synspunktet omkring jødiske flyktninger i mediene. Utgangspunktet mitt under dette avsnittet vil være debatter, appeller og artikler i den norske presse som hovedsakelig angår de jødiske flyktningbarna. Jeg har konsentrert meg riksavisene og det jødiske menighetsbladet *Hatikwoh*, som eksisterte fra 1929 til 1939.

Aftenpostens dekning av norsk politikk overfor flyktninger i perioden sommeren 1938 til krigsutbruddet i Norge 9.april 1940 bærer preg av en objektiv holdning, samtidig som tendensen til redaksjonelle ytringer ble sterkere. To ledere i perioden omhandlet, ifølge Skjønberg, temaer som direkte vedrørte sider av norsk flyktningpolitikk. Et eksempel er fra den 2.desember 1938 da avisen hadde en leder med tittelen ”Intet jødeproblem i Norge”. Bakgrunnen for denne lederen var at noen hadde klistret opp antisemittiske plakater på noen jødiske forretninger i Oslo. Avisen tok klar avstand fra denne virksomheten og kom i den forbindelse inn på norsk flyktningpolitikk generelt med utsagn som: ” *Det at vi yter en viss hjelp til folk i livsfare, uansett rase, bør ikke oppfattes som noe ønske om å importere jøder*”.¹⁰⁵ Skjønberg tolker denne lederen som en støtte til myndighetenes

¹⁰³ Emberland, i Eriksen m.fl. (red.) 2006, s. 401.

¹⁰⁴ Sitat er hentet fra David Abrahamsen. *Jeg er jøde*. Oslo: Tanum, 1935, av Emberland, i Eriksen m.fl. (red.), 2006, s. 401- 402.

¹⁰⁵ Skjønberg 1981, s. 172.

flyktningpolitikk.¹⁰⁶ Med andre ord var medfølelse viktig, men samtidig ble den restriktive flyktningpolitikken sterkt understreket.

En av de mest krasse og desperate innleggene i løpet av 1938-1939 i norsk presse finner jeg i jødene i Norge sin egen månedlige avis: *Hatikwoh*. På første siden i *Hatikwoh* som kom ut i oktober 1939¹⁰⁷ ser vi at redaktøren, Harry M. Koritzinsky, skriver appellen: ”La jødiske flyktningbarn få plass i hjemmene”, til sine med-jøder om å ta imot barn. Han redegjør for hvordan jødiske hjelpeforeninger har bidratt til å få ”Wienerbarna” til Norge, men mener norske jøder kvitter seg med sin dårlige samvittighet ved å donere penger istedenfor å utøve ”menneskelighet”. Han viser til årene etter første verdenskrig, hvor norske jøder tok imot ulykkelige barn fra Wien og ga dem et opphold i Norge over en lengre periode:

Det var den gang ikke tale om opprettelsen av et internat. Hver især, og det meldte seg mange, tok med glede barna hjem til seg, og sørget for dem som det var deres egne barn. Merkelig nok synes denne tankegangen i dag fjern for mange. Har det skjedd en forandring med menneskene siden den tid? Har all den nød og elendighet vi har vært vitne til de siste par desember gjort oss mennesker følelseløse og bevirket at vi ikke umiddelbart gripes av ulykken? Hjelpsomheten overfor Wienerbarna av anno 1918-20 var faktisk en dokumentasjon på menneskelighet i skjønneste uttrykksform. I dag synes menneskene selvsagt vil de også nå hjelpe- å kvitte seg med sin personlig plikt i og med at de yter penger.¹⁰⁸

Denne artikkelen sparker hardt fra seg, og går faktisk så langt at den på slutten kritiserer de jødiske kvinnene eller mødrene:

Nylig utgikk det fra Nansenhjelpen en appell til alle om å ta til seg ett eller flere flyktningbarn i den hensikt å skaffe barna midlertidig eller flere års opphold i norske hjem. Appellen gikk til medborgere i hele landet, men blant de som meldte seg var det nesten ingen jødiske familier. Dette synes merkelig, da de fleste barna som kommer er jødiske. Her står vi ovenfor et fenomen som sikkert mange av oss vil steile over. Nettopp kvinnene, mødrene, som vi måtte tro ville etterkomme Nansenhjelpens appell, er de som svikter. Mødrene i dag slår ring om sin egen familie og ikke bare stenger ute det beste i seg selv, men også disse nødstilte barn, som sårt trenger et hjem. Det kan være mange grunner til et slik resonnement, men ingen av dem er vektige nok i en slik tid som vi gjennomlever til å forsvare et slikt standpunkt. De ektemenn vi har spurt har gjennomgående beredtvillig svart, gjerne for meg, men min hustru vil ikke. Selvsagt er det slik at det å ta til seg et ekstra barn, pålegger husmoren en ekstra byrde og ansvar, men vi mener det i en større grad bør oppveies av de ulykkelige barns takknemlighet og

¹⁰⁶ Skjønberg 1981, s. 172.

¹⁰⁷ *Hatikwoh*, årgang 11, oktober 1939.

¹⁰⁸ *Hatikwoh*, årgang 11, oktober 1939.

gleden ved å hjelpe. Våre husmødre må benytte denne akutte situasjonen til å vise at de oppfyller de krav man venter av den sanne jødiske kvinne.¹⁰⁹

Hatikwoh var gjennom hele 1938-1939 flinke til å trykke beretninger og tilstandsrapporter om de 20 (etter hvert 16) ”Wienerbarna” som kom til Norge på ferieopphold, sommeren 1938, og hvordan enkelte mennesker innen menigheten ivaretok barna og opprettet det jødiske barnehjemmet. Jeg vil påstå at *Hatikwoh* gjorde en iherdig innsats gjennom hele denne tiden til å oppmuntre norske jøder til å yte bistand. Det virker som om virkemiddelet var å sammenligne trosfeller i andre land, istedenfor å henvise til de norske myndigheters restriktive politikk.

Vel er vi et av de første land som er kommet ulykkelige jødiske barn til hjelp på denne måten, men når vi hører at Sverige i disse dager tar opp 700 og andre land har gitt tusenvis av sådanne barn et nytt tilfluktssted, må vi inderlig beklage at vi jøder i Norge kun har maktet å hjelpe 16. Men heller ikke til disse få har vi midler nok til hjemmets fulle drift. Vi arbeider tungt når det gjelder å skaffe midler og vi må innskrenke oss på alle måter. Vi må derfor på nytt og på det innstendigste be alle våre trosfeller om å yde oss sin støtte, så vi kan beholde de 16 vi har.¹¹⁰

Jeg fant et interessant innlegg skrevet i *Tidens Tegn*, 4. januar 1939 av Nils Daae Tvedt. Han setter et spørsmålstegn i forhold til den humanitetspropaganda han mener er satt i verk til fordel for spanjoler, jøder og tsjekkere. Daae Tvedt går faktisk så langt i artikkelen at han sammenligner den humanitære og moralske støtte med en fribillett til himmelen.

(...) mange har derfor spurt sig selv: Er det humanitet de er besjelet av disse mennesker som bruker all sin tid og alle sine evner til å skildre nøden og elendigheten ute i Europa og sender tusenvis av kroner til tsjekkiske flyktninger og det røde Spania- i stedet for å gjøre noe effektivt for å hjelpe for eksempel vår egen nødlidende fiskebefolkning.¹¹¹

Er disse holdningene Daae Tvedt kommer med representative for et bredere lag i den norske befolkning? Generelt finner jeg en gjennomgående debatt som handlet om flyktninger som et problem i forhold til Norges egne nødstilte, en ”enten- eller” mentalitet. I *Tidens Tegn* 18.

¹⁰⁹ *Hatikwoh*, årgang 11, oktober 1939.

¹¹⁰ Fra beretningen til ”Wienerbarnas venner” i *Hatikwoh*, desember 1938.

¹¹¹ *Tidens Tegn*, 4. januar 1939.

januar 1939¹¹² drøfter Aarflot denne problematikken under overskriften ”Vi og de landflyktige”. Han poengterer viktigheten ved å hjelpe de landflyktige uten at det går utover ”våre egne landsmenn”. Likevel ser han på dette som to vesentlige forskjellige oppgaver. Det ene er en barmhjertighetsgave, det andre en arbeidsoppgave.

Aarflot sitt innlegg skapte sterke reaksjoner. Utsagn som: ” Arbeidsløsheten dreper vår ungdom, ruinerer hjemmene, fyller sinnsykeasylene og sprenger fengslene” er også å finne i *Tidens Tegn*.¹¹³ Dessuten argumenteres det for at vi må ta vare på vår nødlidende fiskerbefolkning.

Det er ikke bare som økonomiske og sosiale belastninger jødiske flyktninger ble ansett for å være. Det religiøse aspektet ble også debattert i flere utgaver av bla.a *Tidens Tegn*. Spesielt et innlegg skrevet av Ejlert Bjerke, ”Det utvalgte folk”, som kom på trykk 9.januar 1939.¹¹⁴ Han stilte spørsmålet om hvorfor jødene, hvor hen i verden de befinner seg, gjør seg så upopulære. Her bringer han inn et nytt syn i debatten, nemlig jødenes religion, som han hevdet kunne være en belastning for samfunnet.

Mediers aktuelle saker om jødiske flyktninger er viktige for oppgavens problemstilling. Jeg vil støtte meg til og å understreke den vinklingen Oskar Mendelsohn har om dette:

I følge et referat i ”Fritt Folk” 10. juni 1937 av et kringkastningsforedrag fantes det på det tidspunkt 50 jødiske flyktninger her, mot 900 i Sverige. Først etter Anschluss i mars 1938 og etter begivenhetene i Tsjekkoslovakia samme høst og mars 1939, økte tallet. Dette skyldes i stor grad den restriktive politikk de ansvarlige norske myndigheter førte når det gjaldt innreisetillatelse. Det kan også delvis skyldes som flere innlegg i pressen hadde skapt mot å åpne grensene for flyktninger i sin alminnelighet, og spesielt for en jødisk innvandring.¹¹⁵

2.5 Flyktningorganisasjoner

Hvilke hjelpeorganisasjoner var sentrale for de jødiske flyktningene, og ikke minst barna som kom alene? Hovedfokuset mitt under dette kapittelet er organisasjoner som hjalp jødiske flyktninger til Norge, men jeg vil innledningsvis skrive kort om den internasjonale hjelpen for

¹¹² *Tidens Tegn*, nr. 15, 18. januar 1939.

¹¹³ *Tidens Tegn*, 28. januar, 1939.

¹¹⁴ *Tidens Tegn*, 9. januar, 1939.

¹¹⁵ Oskar Mendelsohn. *Jødernes historie i Norge gjennom 300 år, bind 1*. Oslo: Universitetsforlaget, 1987, s. 641.

å sette den nasjonale hjelpen i et større perspektiv, og videre komme inn på hjelpeorganisasjoner som hjalp jødiske flyktninger i våre naboland Sverige og Danmark.

Allerede i 1933 fantes det organisasjoner som bistod og hjalp jødiske barn i ”Nazityskland”. Det internasjonale hjelpearbeidet som hjalp til med å få barna ut av landet ble først satt i gang etter hendelsene i november 1938. Novemberpogromene var et vendepunkt ettersom det da var mange mennesker kjente at den nazistiske antisemittismen var et spørsmål om liv og død. Jødene som var igjen i Hitlers antisemittiske Tyskland, søkte desperat etter å komme seg til et fristed i et annet land. Flertallet måtte innse at det var for sent. Da familiene ikke lyktes å forlate landet sammen, forsøkte enkelte jødiske forsamlingsledere og hjelpeorganisasjoner først å hjelpe barna. Dokumenter fra denne tiden viser at hjelpeorganisasjonene i ”Nazityskland” kjente til vanskelighetene med å få innreisetillatelse for hele familier, og de prioriterte derfor mindreårige barn.¹¹⁶

Movement for the Care of Children from Germany, begynte straks etter pogromene i november å samarbeide med flere hjelpekomiteer i Storbritannia og ellers i Europa. Den fikk også støtte fra den britiske regjering som utstedte og bestemte antall visa for flyktningbarna. Storbritannia var det landet som tok i mot flest ensomme flyktningbarn. Totalt ble ca. 10.000 flyktningbarn reddet. Den britiske regjeringens beslutning om å ta imot 10.000 flyktningbarn må ikke undervurderes ettersom den påvirket flere andre europeiske regjeringer i samme retning.¹¹⁷

Det var fire norske flyktningorganisasjoner som beviselig understøttet flyktninger: Arbeidernes Justisfond, Asylrettens Venner, Nansenhjelpen og Jødisk Hjelpfond. Vi kan igjen gjøre et skille mellom de organisasjonene som ble dannet som flyktningorganisasjoner, og de som opprinnelig som delvis eller helt hadde andre formål. Arbeidernes Justisfond og Jødisk Hjelpfond rettet seg mot spesielle politiske/religiøse grupper, imens Asylrettens venner og Nansenhjelpen var rene humanitære organisasjoner. Arbeidernes Justisfond og Jødisk Hjelpfond hadde klart sine definerte grupper de henvendte seg til. Disse overlappet hverandre kun i den grad jødiske flyktninger også hadde drevet politisk virksomhet.¹¹⁸ Arbeidernes Justisfond ble opprinnelig opprettet av Arbeidernes Landsorganisasjon for å hjelpe arbeiderne og deres institusjoner i tilfelle konflikt med loven under politiske kamper og oppgjør. Denne organisasjonen hjalp sine politiske trosfeller som hadde måttet rømme fra

¹¹⁶ Lomfors 1996, s. 67-68.

¹¹⁷ Lomfors 1996, s. 71-72.

¹¹⁸ Odd Nansen. *Langs veien. Opplevelser, møter og samtaler*. Oslo: Gyldendal, 1970, s. 78.

Tyskland, Østerrike og Tsjekkoslovakia, og garanterte økonomisk og politisk for deres opphold i Norge.¹¹⁹ Jødisk Hjelpesfond vil beskrives ytterligere nedenfor.

Blant de humanitære organisasjonene fikk etter hvert Nansenhjelpen en fullstendig dominerende rolle, noe som gjør at vi kan snakke om bare en ren humanitær hjelpeorganisasjon i den siste tiden før okkupasjonen.¹²⁰ Arkivene etter hjelpeorganisasjonene er gått tapt under krigen eller ble bevisst destruert. Det er derfor vanskelig å danne seg et fullstendig bilde av deres virksomhet og vi er henvist til memoarer, opprop, artikler og få arkivfragmenter.

Nansenhjelpen

Nansenhjelpen brukes i ulike sammenhenger. Jeg vil først fremstille den i en internasjonal sammenheng i tilknytning til Folkeforbundet. Etterpå vil jeg se på Nansenhjelpen i forhold til Norge.

Etter første verdenskrig, i november 1921, grep det internasjonale samfunnet inn og etablerte et flyktningshøykommissariat i folkeforbundets regi. Høykommissær ble den norske polarhelten Fridtjof Nansen. Institusjonen fikk navnet: *Nansen International Office for Refugees*, og hadde sete i Genève.¹²¹ Flyktningarbeidet var det prosjektet Nansen var involvert i lengst, fra 1921 til 1930, og flyktningarbeidet ga også de mest varige resultatene av hans innsats i Folkeforbundet. Hans praktiske engasjement ga også et grunnlag for den internasjonale flyktninglovgivningen som finnes i dag¹²² Nansen høstet internasjonal prestisje blant annet i kraft av sitt humanitære arbeid i Russland under borgerkrigen. Ikke alle medlemsland i Folkeforbundet var like begeistret for den nye institusjonen, de skandinaviske landene var unntaket. Høykommissariatets mandat gjaldt kun de russiske flyktningene og kom hurtig under beskyldning fra vesten for å være pro-bolsjevikisk og i Sovjetunionen for å være antikommunistisk. Kommunistenes mistro kom til å prege Sovjetunionens syn på alt senere flyktningarbeide med initiativ fra Genève. Nansen og hans stab var ”idealister”, som så en internasjonal løsning på flyktningsproblemet som veien til fred, i motsetning til ”realistene”. Som opererte med maktbalanse og statssuverenitet. ”Realistene” sikret at Høykommissærens muligheter ble begrenset. De administrative utgiftene ble fastsatt til å skulle være mellom

¹¹⁹ Lorenz 1992, s. 58 ff.

¹²⁰ Skjønberg 1981, s. 127-128.

¹²¹ Kirchhoff 2005, s. 15-16.

¹²² Carl Emil Vogt. *Nestekjærlighet som realpolitikk. Fridtjof Nansens humanitære og internasjonale prosjekt 1920-1930*, phd-avhandling, Universitetet i Oslo, 2010, s. 197-198.

10.000 til 15.000 britiske pund i året og det var dette Nansen kunne trekke av på Folkeforbundets sekretariat. Det egentlige hjelpearbeidet ble finansiert og utført av de mange private hjelpeorganisasjoner som hadde oppstått i den første verdenskrig sitt kjølvann.¹²³ Folkeforbundet måtte som en ”overnasjonal politisk autoritet” ta på seg en oppgave som var for stor for frivillige organisasjoner.¹²⁴

Det er viktig å ta med disse bakgrunnsopplysningene, da Kirchhoff¹²⁵ skriver at det allerede her tegner seg et mønster som skulle bli karakteristisk for det internasjonale flyktningarbeidet fremover. Det vil si: Statene prioriterte flyktningsaken lavt og ønsket ikke å binde seg til langtidsfinansieringer. Det var andre vesentligere internasjonale oppgaver som stod foran. Etter Nansens død i 1930 mistet institusjonen ytterligere status og det ble besluttet å avvikle den senest i 1938. Nansen klarte i løpet av årene som Høykommissær å skape Nansenpasset, der han ga identitet til statsløse flyktninger. Passet ble etter hvert anerkjent av de fleste stater. Han organiserte også nødhjelpen til de millioner av russere som var rammet av hungersnød.¹²⁶

Etter Fridtjof Nansens død ble det internasjonale flyktningarbeidet som han ledet som ”Nasjonenes Forbund”, drevet videre av Folkeforbundets flyktningkontor i Genève. Det fikk navet ”Nansen-kontoret”, og ble ledet av nordmannen Michael Hansson. Medlemslandene ble oppfordret til å samle inn midler til kontorets drift, da Folkeforbundet selv, med sitt overbelastede budsjett, ikke var i stand til å yte tilstrekkelige pengemidler til å drive arbeidet med å hjelpe millioner av flyktninger fra en rekke land i og utenfor Europa. Michael Hansson måtte slite tungt gjennom 1930-årene for å skaffe penger, og måtte bruke det meste av sin tid og krefter til det.¹²⁷

Da Hitler kom til makten i 1933 ble flyktningssituasjonen enda verre. Titusener av politisk forfulgte mennesker, sosialdemokrater og kommunister, strømmet ut fra Tyskland til nabolandene, og da jødene i Tyskland for alvor forstod Hitlers hensikter med dem, rømte de også i store mengder ut av landet. Det ble gjort lite ekstra for å hjelpe dem i deres fortvilte situasjon.¹²⁸ Odd Nansen, Fridtjof Nansens sønn, skriver i sine beretninger basert på dagboksopptegnelser, at det i Norge ikke var en eneste av våre store humanitære organisasjoner som deltok i hjelpearbeidet for flyktninger på den tiden.¹²⁹

¹²³ Kirchhoff 2005, s. 15-16.

¹²⁴ Vogt 2010, s. 202.

¹²⁵ Kirchhoff 2005, s. 16.

¹²⁶ Kirchhoff 2005, s. 16-17.

¹²⁷ Nansen 1970, s. 77.

¹²⁸ Nansen 1970, s. 78.

¹²⁹ Nansen 1970, s. 78.

Nansen beskriver opprettelsen av *Nansenhjelp for flyktninger og statsløse* i februar 1937, som en fortsettelse av farens arbeid. Det hadde vært professor Fredrik Paasche som hadde oppmuntret Nansen til å ta initiativet til å danne en slik organisasjon. Christian Lange og utenriksminister Halvdan Koht ytret også et sterkt ønske om at Nansen skulle ta på seg et verv for å lede en slik type organisasjon. Organisasjonen fikk et styre og et tilholdssted på Odd Nansen sitt arkitektkontor, men arbeidet økte raskt og etter et år måtte de finne større lokaler.¹³⁰

Nansenhjelpens virksomhet foregikk ikke bare i Norge. Etter Østerrikes ”Anschluss” i mars 1938, da situasjonen begynte å bli desperat for flyktingene, særlig for jødene i Østerrike og Tsjekkoslovakia, dro den til Praha og etablerte seg der. Nansenhjelpens sekretær, Tove Filseth, Odd Nansen sin kone og sentralpasskontorets sjef Konstad dro til Praha i januar 1939. De skulle overvåke uttagningen av et par hundre flyktninger som Nansenhjelpen hadde oppnådd å få visum til- til Norge. Rapportene kom jevnlig og ble mer og mer katastrofebetont. Det trengtes flere penger til hjelpearbeidet der nede og flere innreisevisa til Norge.¹³¹

Skjønberg skriver i sin hovedoppgave at hovedårsaken til at det gikk i overkant av et og et halvt år før Nansenhjelpen begynte å bli noen stor kraft i flyktingarbeidet i Norge, kan være at organisasjonens formål ikke var tenkt å skulle bli det den ble til sist: Nemlig å skaffe (i all hovedsak) jødiske flyktninger oppholdstillatelse. Han drøfter videre at etter Tysklands okkupasjon av Østerrike 15.mars 1938, ble kreftene satt inn på flyktnings spørsmålet i Tsjekkoslovakia. Hjelpen utviklet seg ved at det mest vesentlige ikke lenger var å gi materiell på stedet, men å sikre så mange som mulig av flyktingene i Tsjekkoslovakia midlertidig asyl i Norge.¹³²

Det eksisterte også andre humanitære organisasjoner i Norge med noe av det samme formålet som Nansenhjelpen. Skjønberg mener det imidlertid må være grunnlag for å si at de fikk utrettet svært lite sammenliknet med Nansenhjelpen. Han begrunner Nansenhjelpens dominerende posisjon med den utpregede humanitære karakteren og at det ikke finnes eksempler på at Nansenhjelpen har blitt anklaget for å ta politiske hensyn. Den upolitiske, humanitære karakteren bidro sannsynligvis også til den mobiliserende effekten Nansenhjelpen ser ut til å ha hatt. Det kunne også ha vært navnet Nansen. Det var et navn svært mange nordmenn var stolte av og som mange også følte en forpliktelse til.¹³³

¹³⁰ Nansen 1970, s. 79.

¹³¹ Nansen 1970, s. 81.

¹³² Skjønberg 1981, s. 112.

¹³³ Skjønberg 1981, s. 118-119.

Jødisk hjelpeforening

Kildene forteller lite om Jødisk hjelpeforenings forhold til myndighetene og det kan være fristende å anta at den restriktive politikken myndighetene hadde gjorde forholdet relativt spent. Når kildematerialet er så sparsomt kan det være grunn til å tro at det ikke oppstod en konfrontasjon mellom Jødisk hjelpeforening og myndighetene. Dette kan igjen bety at det jødiske miljøet i Norge ikke var noen aktiv pressgruppe.¹³⁴

Den jødiske organisasjonen som stod i spissen for flyktningarbeidet var Jødisk Hjelpeforening.¹³⁵ Hjelpearbeid i større målestokk kom for alvor i gang i 1938, men noen av de flyktninger som senere ble registrert av foreningen hadde kommet til landet allerede i 1936. Foreningens utgifter steg fra 3000 kr. i 1937 til det firedobbelte i 1938. Utgiftene økte ytterligere i 1939 etter at *Joint*¹³⁶ fra høsten 1938 hadde begynt å sende hjelpebidrag til jøder som hadde Norge som transmigrasjonsland. I 1938 og 1939 må Jødisk Hjelpeforening, etter de beregninger en har kunnet gjøre på grunnlag av det sparsomme statistiske materiale som foreligger, ha tatt seg av nærmere 300 flyktninger. Av dette antallet fikk adskillig flere enn 200 adgang til et annet land etter et opphold i Norge. Ca. to tredjedeler av de registrerte flyktningene i foreningen var tyske, de fleste andre var opprinnelig av østerriksk eller tsjekkosllovakisk nasjonalitet. De fleste av dem tilhørte enten den kategori som var kommet til landet som transmigranter, eller de hadde tilfeldigvis oppholdt seg i Norge da Østerrike og Tsjekkoslovakia ble okkupert av tyskerne.¹³⁷ En del av dem sluttet seg til menigheten, andre var religiøst passive og atter andre hadde konvertert til kristendommen eller var blitt religionsløse før de forlot Mellom-Europa.

På jødisk initiativ lyktes det å bringe noen grupper barn hit til Norge. Det skjedde første gang sommeren 1934, da en komité sørget for å skaffe 18 barn fra Berlin en måneds sommeropphold på Jødisk Ungdomsforenings feriehytte i Bærum. I 1938 ble det nedsatt en komité i Oslo for å skaffe barn fra Wien et sommeropphold i Norge. Et opprop fra komiteen til de norske jøder ble støttet av jødiske institusjoner i hovedstaden. Komiteen i Oslo satte seg i forbindelse med Nansenhjelpen, og det norske generalkonsulat i Wien, og de utvirket reisetillatelse for 20 ubemidlede barn under ti år. Barna kom til Oslo 15.juni 1938, og ble anbrakt til feriekolonien i Bærum. Det var først meningen at de skulle bli her til begynnelsen av september, men komiteen ble sterkt oppfordret til å sørge for at barna kunne forbli her

¹³⁴ Skjønberg 1981, s. 122.

¹³⁵ Foreningen het Jødisk Understøttelsesforening frem til 1939

¹³⁶ American Joint Distribution Committee

¹³⁷ Mendelsohn, bind 1, 1987, s. 649-650.

inntil videre. Samtlige foreldre samtykket i dette. Ved generalkonsulatet i Wien ble det opplyst at en i Wien ikke kunne garantere mulighetene for barnas tilbakereise hvis oppholdet ble forlenget. Generalkonsul Ellef Ringnes i Oslo, lyktes i å få de tyske myndigheter til å forlenge passenes gyldighet til 15. mars. Beskjeden om passforlengelsen innløp dagen før barna skulle begynne på tilbakereisen. Alle de 16 barna (4 var dratt hjem) ble anbrakt videre til det jødiske barnehjemmet som ble styrt av Nina Hasvold.¹³⁸ Jeg vil skrive mer utfyllende om disse barna under kapittel 3.

Sverige

Når det gjelder barneflyktninger fikk den *Mosaiska Församling* i Stockholm sin hjelpekomite den 16.januar 1939, godkjent innreisetillatelse fra Socialstyrelsen for 300 barn under 16 år samt 150 voksne (fra Tyskland). I tillegg ble det godtatt en innreisekvote på 300 landbrukselever. Sammenlagt hadde den Mosaiske Församlingen i denne perioden bedt om økonomisk og moralsk ansvar for omkring 500 barn og 490 personer over 16 år. Et viktig poeng er at den *Mosaiske Församlingens Hjälpkommité* var svært nøye med å understreke at Sverige kun skulle brukes som et transittland for de gruppene den søkte innreisetillatelse for. Spørsmålet fra myndigheten ble etter hvert hvilke muligheter flyktningene hadde til å forlate Sverige for å komme videre til et endelig immigrasjonsland.¹³⁹

Danmark

Et viktig ledd i den danske flyktningpolitikken var samarbeid med hjelpekomiteene. Staten var ikke økonomisk engasjert i hjelp til flyktningene. Hjelpearbeidet ble istedenfor ledet av private komiteer, hvorav de viktigste i regjeringens øyne var: Sosialdemokratenes *Matteottikomité*, *Komiteen til hjælp for landflygtige Aandsarbejdere*, med professor Aage Friis i spissen, *Komiteen af 4.maj 1933*, som hjalp jødene, samt *Kirken innsamling til landflygtige ikke-ariske kristne*. Disse komiteene innledet et samarbeid som fikk navnet: *De Samvirkende danske Emigranthjælpe- komiteer*, og fikk bevilget 25.000 kr på finansloven til hjelpearbeidet.¹⁴⁰

¹³⁸ Mendelsohn, bind 1, 1987, s. 650-651.

¹³⁹ Lindberg 1973, s. 172-173.

¹⁴⁰ Pedersen og Rasmussen 1994, s. 22.

Samarbeidet med Matteotti- komiteen og de tre øvrige hjelpekomiteene var en stor fordel for regjeringen. Komiteene delte regjeringens oppfattelse av flyktningbegrepet, og de tilkjennega i anerkjennelsesbrev hvilke flyktninger de innstilte til oppholds eller arbeidstillatelse. Dette sparte Justisdepartementet for en masse administrativt arbeid. I praksis førte dette til at flyktninger, anerkjent av De Samvirkende danske Emigranthjelpekomiteer, fikk oppholdstillatelse i Danmark.¹⁴¹

2.6 Jødisk landbruksungdom og Alijah-barn

Under dette avsnittet vil jeg belyse hvordan de nordiske land så på og tok imot jødiske barn og ungdom. Jeg kommer til å gå litt utover problemstillingen min ved først å skrive om to grupper med jødiske barn og ungdom som stod sentralt, spesielt i den danske innvandringen i 1930 årene. Dette gjør jeg for å sette problematiseringen av jødiske barneflyktninger i en kontekst til politikken i de nordiske landene.

Den jødiske vinhandleren Binjamin Slor fra København ønsket ikke bare å hjelpe sine trofeller med økonomisk tilrettelegging, han ønsket også og hjelpe sionister med å bygge opp sitt eget ”jødisk hjem” i Palestina. Han var født og oppvokst i et sionistisk og ortodoks hjem, og så det som en selvfølge at dyrking av jorden var en religiøs plikt.¹⁴²

Hermed var bakgrunnen skapt for et mangeårig sionistisk virke i Danmark. Gjennom sine høyskoleforbindelser fikk Slor kontakt med det *Landøkonomiske Rejsebureau*, et kontor under *Det kgl. Danske Landhusholdningsselskab*. Byrået var skapt i 1912 med det formål å hjelpe til med utveksling av landbrukselever mellom Danmark og en rekke europeiske land. I årene frem til 1933 samarbeidet han med byrået og fikk 15 jødiske landbrukselever plassert rundt om på gårder på Sjælland. Inntil 1933 var dette arbeidet løst og det eksisterte ikke noen egen fast organisasjon, men Slor fikk i løpet av disse årene mange kontakter og erfaringer som skulle vise seg å være nyttige da krisen med maktovertakelsen i Tyskland var et faktum.¹⁴³

Gjennom Slors kontakter i Berlin fikk han forbindelse med den sionistiske pionerorganisasjonen *Herchaluz*, som hadde med sine hovedkontorer i Berlin og London, hjulpet med å skaffe unge sionistiske jøder en landbruksutdannelse lenge før 1933. Fra april 1933 ble Slor organisasjonens kontakt i København overfor Landøkonomisk Rejsebureau,

¹⁴¹ Pedersen og Rasmussen 1994, s. 23.

¹⁴² Hæstrup 1982, s. 8.

¹⁴³ Hæstrup 1982, s. 11.

som hurtig skulle føre til fastere organisatoriske former og et omfattende Herchaluz- arbeid i Danmark.¹⁴⁴ Hæstrup skriver at det sier seg nesten selv, at Herchaluz- organisasjonens oppmerksomhet måtte bli rettet mot Danmark som et eget utdannelsesland. Det danske landbruket sin høye standard var alminnelig anerkjent, og ikke minst var andelstanken sterkt utviklet, noe som harmoniserte med de beretninger man i de sionistiske kretsene gjorde seg om oppbyggingen av et kommende jødisk samfunn i Palestina.¹⁴⁵

Bestemmelser om at det ikke måtte gis lønn til landbrukselevne hadde rot i både generelle og spesielle forhold. Bestemmelsen var generelt innhold i de overenskommelser som forelå mellom Danmark og de gjeldene bestemmelse som gikk igjen i den saksbehandling Landøkonomisk Rejsebureau anvendte overfor de jødiske landbrukselevne, og som overhodet tillot byrået å gå inn i dette arbeidet.¹⁴⁶

Kort oppsummert konsentrerte organisasjonen Hechaluz seg om utdanning og trening av unge jøder med henblikk på en pionertilværelse i Palestina. Den forberedende treningen fant sted i Tyskland, og etterpå ble de unge sendt videre til andre europeiske land som blant annet Danmark.¹⁴⁷ Unge jødiske landbrukselever var ikke fra begynnelsen av å betrakte som egentlige flyktninger, men fra mars 1938 var et opphold som landbrukselev en av de få muligheter som forelå for å få innreise- og oppholdstillatelse i Danmark. Oppholdet ble formidlet av den sionistiske organisasjonen Hechaluz gjennom det danske Landøkonomiske Rejsebureau. Hechaluz garanterte innreisetillatelse til Palestina etter endt læretid. Det var kun snakk om et ulønnet opphold på en læreplass i Danmark.¹⁴⁸ I perioden 1933 til 1938 mottok Danmark ca.200 landbrukselever i året. Etter pogromene i november 1938 kom det 120 bare på denne måneden og fra nyttår 1939 og frem til krigsutbruddet i september kom det 600.

Inntil 1938 var flertallet tyske eller statsløse jøder som kom fra Tyskland. Etter annekteringen av Østerrike og okkupasjonen av Tsjekkoslovakia, tok Danmark også imot unge fra disse landene, under forutsetning av at de hadde fullført utdannelsen da de forlot landet igjen. Landbrukselevne fikk oppholdstillatelse for 6 måneder av gangen, men det var som regel ikke problematisk å få forlenget den til 12 måneder. Innen Storbritannia i september 1939 begrenset jødisk innvandring til Palestina, lyktes Hechaluz i å skaffe 600 jordbrukselever til Palestina. 350 fikk et foreløpig opphold i et tredjeland for derfra å avvente på et innreisesertifikat. 50 fikk innreise til oversjøiske land, mens 379 ble værende i Danmark

¹⁴⁴ Hæstrup 1982, s. 13-14.

¹⁴⁵ Hæstrup 1982, s. 15.

¹⁴⁶ Hæstrup 1982, s. 27.

¹⁴⁷ Rünitz 2000, s. 52.

¹⁴⁸ Rünitz 2000, s. 84.

under okkupasjonen. Landbruksordningen har i hele perioden blitt betraktet som ”flaggskipet” i dansk flyktningpolitikk, og det var landbrukselevne som gang på gang ble fremhevet i internasjonale forum når Danmarks innsats på flyktningområdet ble tatt opp.¹⁴⁹ Rünitz hevder det i virkeligheten var det snakk om at man tillot unge mennesker å oppholde seg i landet som gratis arbeidskraft i en begrenset periode, mot at jødiske organisasjoner påtok seg forsørgelsen.¹⁵⁰ Dette er en mening som står i sterk kontrast til de bestemmelsene Landøkonomisk Rejsebureau lå under. Hæstrup skriver imidlertid at elevne som oftest var lutfattige og manglet alt i fra tannkrem til lommepenger til småreiser for å besøke sine kamerater.¹⁵¹

Alijah barn

”Hjem til flygtningebarn”

Findes der ikke nogle danske hjem, der kunne tænke sig at tage et jødisk flygtningebarn i pleje i nogle måneder. Børnene er i alderen 12-16 år og befinder sig for tiden i en koncentrationlejr. Det er meningen, at disse barn, når tiden tillader det, skal rejse til Palæstina eller Sydamerika. Opholdet her skal betragtes som en mellemstation for dem på vej til deres nye hjem. Der er ingen omkostninger forbundet med opholdet her, verken til billett, når de skal rejse videre, eller til klæder, da ”Jødisk Kvindeforening” afholder disse. Danske Mødre, luk eders hjem og hjerte op for disse ulykkelige stillede børn. Nærmere oplysninger kan fås ved henvendelse til Kvindernes Internationale Fredsliga. Næstvedkreds.¹⁵²

Novemberpogromene i 1938 førte ikke til en liberalisering av flyktningpolitikken, snarere tvert om. Allikevel fikk den konsekvenser, takket være *Danske Kvinders Nationalråd* og *Kvindernes Internasjonale Liga for Fred og Frihed*. Danske Kvinders Nationalråd var en paraplyorganisasjon for kvinneforeninger og andre organisationer, som arbeidet aktivt for kvinners rettigheter og innflydelse i samfunnet.¹⁵³ Disse kvinnene ønsket å hjelpe jødene, og deres interesse og medfølelse samlet seg uvilkårlig om de jødiske barn. Gjennom formannen for *Jødisk Kvindeforening* ble de bekjent med den sionistiske organisasjonen *Jugend Alijah*. Jugend Alijah hadde som mål å skaffe så mange barn og unge som mulig til Palestina, hvor

¹⁴⁹ Rünitz 2000, s. 85.

¹⁵⁰ Rünitz 2000, s. 85.

¹⁵¹ Hæstrup 1982, s. 27.

¹⁵² Rünitz 2000, s. 139.

¹⁵³ <http://www.kvinderaadet.dk> (Lesedato: 1.mars 2010).

de, etter en toårig utdannelse i en Kibbutz, skulle være med på å bygge opp et jødisk hjemland. Den langsiktige planen var at når barna kunne forsørge seg selv, kunne foreldrene komme dertil. I siste halvdel av 1938 hadde flere europeiske land gitt innreise- og oppholdstillatelse til slike barn og unge.¹⁵⁴

Kvindernes Internasjonale Liga for Fred og Frihet søkte justisministeren om tillatelse til at man også fra dansk side engasjerte seg i et slikt type arbeid. Justisdepartementet henvendte seg til Utenriksdepartementet og ba om hvordan den svenske og norske regjering forholdt seg til spørsmålet om jødiske barns innvandring. Svaret fra Utenriksdepartementet i Oslo, november 1938, var at det befant seg 20 jødiske flyktningbarn. Disse barna hadde imidlertid skapt visse bryderier, men dette ønsket man ikke å komme nærmere inn på. I Norge uttalte justisministeren at han prinsipielt var imot at man skilte flyktningene fra hverandre, slik at foreldrene var i et annet land enn barna (mer om dette kommer under neste kapittel). I Sverige hadde man, de siste 4-5 årene tatt imot 170 jødiske barn og unge med henblikk på senere utvandring til Palestina. *Den svenske Israelmisjon* hadde søkt om innreise- og oppholdstillatelse for 100 barn i et år. De hadde kun fått bevilget innreisetillatelse for 35. Den Mosaiska Församlingen hadde søkt om tillatelse for 200 barn i alderen 13-17 år. Der var tanken at oppholdet kun skulle vare i 6 måneder. Den svenske regjering hadde stilt seg velvillig overfor planen.¹⁵⁵ Dette gjorde inntrykk i København og var sikkert medvirkende til at danske myndigheter ga Kvindene tillatelse til å motta 300 Alija-barn til anbringelse i private hjem, uten omkostninger for staten. Kronjuristene hadde til det siste strittet imot. Nå henviste de til verdenssituasjonen og uttalte at det ville bli svært vanskelig å bli kvitt barna igjen. Mottagelsen av Alijah-barna skjedde ikke med Justisdepartementet eller Fremmedpolitiets gode vilje, men under et sterkt indre og ytre press. Det viste seg også at de 300 barna ble et engangsfenomen. Da kvinneorganisasjonene i mars 1940 ba om nye innreisetillatelser fikk de et klart nei. I alt var det kommet 320 uledsagede barn til Danmark før grensene ble stengt. ”Nu hænger vi på dem”, ble det sagt i Justisdepartementet da det ble kjent at britene hadde lukket for all innvandring til Palestina.¹⁵⁶

80 Alijah-barn slapp ut så sent som i desember 1940 og mars 1941 via Sverige, Finland, Sovjetunionen og Tyrkia. 40 ble tatt av nazistene og deportert til Theresienstadt. 50 barn reiste til Palestina i januar 1940.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Rünitz 2000, s. 135.

¹⁵⁵ Rünitz 2000, s. 136-137.

¹⁵⁶ Kirchhoff 2005, s. 174.

¹⁵⁷ Rünitz 2000, s. 85.

Felles for Hechaluz- elever og Alijah- barn var uhyggen i Tyskland. Alle hadde opplevd ulykke og redsel i hjemlandet. Allikevel var det en markant forskjell på disse to gruppene: Hechaluz -elevene var eldre, de var alle bevisste sionister, og mange var kommet til Danmark etter forberedelser i gjennomgangslære. Alijah-barna ble som oftest brått revet bort fra hjemmet av sikkerhetsmessige grunner, og ofte etter foreldrenes beslutning om at kun en utreise kunne redde barnas fremtid.¹⁵⁸ Etter tyskernes okkupasjon i april 1940 befant det seg, i følge fremmedpolitiet, 1680 jøder i Danmark, inkludert 377 landbrukselever og 265 Alijah-barn.¹⁵⁹

Både Sverige og Danmark hadde siden tidlig på 1930-tallet tatt imot jødiske landbrukselever som skulle utvandre til Palestina. I desember 1938 fikk myndighetene i Norge en slik forespørsel fra organisasjonen *The Council for German Jewry* om å ta i mot 30-40 elever for en jordbruksutdanning som skulle vare i 2 år. Forespørselen ble diskutert i en regjeringsskonferanse, men konklusjonen var negativ. Norske myndigheter var kategoriske motstandere av regulerte flyktningkvoter. En økonomisk garanti var ikke alltid tilstrekkelig. Dette ble tydeliggjort i spørsmålet om de jødiske landbrukselevne, som til tross for økonomiske garantier ikke fikk slippe inn i landet.¹⁶⁰ Høsten 1939 kom spørsmålet på nytt. De norske kvekerne hadde plass på bondegårder til jødisk ungdom, det skulle ikke koste den norske staten ett øre. Justisdepartementet sa atter en gang nei, og henviste til de usikre tidene.¹⁶¹

2.7 Jødiske barneflyktninger

Jeg vil nå se på de nordiske lands holdninger overfor de jødiske flyktningbarna som kom alene, det vil si uten foreldre eller slektninger. Sentralt under dette kapittelet blir myndighetens rolle rundt disse barna og hvilke hjelpeorganisasjoner som aktivt jobbet for innreisetillatelse og økonomiske garantier.

¹⁵⁸ Hæstrup 1982, s. 85.

¹⁵⁹ Kirchhoff 2005, s. 233-234.

¹⁶⁰ Bråthen 1999, s. 84-85.

¹⁶¹ Johansen 1984, s. 112.

Norge

Det var to organisasjoner som tok initiativet for å få brakt jødiske barneflyktninger til Norge, Jødisk Hjelpfond og Nansenhjelpen.¹⁶² Som jeg tidligere har beskrevet, ser vi at myndighetene fryktet denne immigrasjonen sterkere enn immigrasjon av voksne mennesker.¹⁶³

Innledningen til en jødisk barneimmigrasjon til Norge var, i følge Mendelsohn, at det i 1938 ble nedsatt en komité blant jødene i Oslo for å skaffe jødiske barn fra Wien et sommeropphold i Norge. Hvordan dette gikk til har jeg diskutert og beskrevet ytterligere under kap.3. Det kan fastslås at myndighetene var svært lite begeistret for at disse barna var kommet til Norge. I et møte hos justisminister Lie den 21.november 1938 sa sjefen ved Centralpasskontoret, Ragnvald Konstad, at kontoret ikke hadde gitt tillatelse til at barna skulle komme til Norge. Generalkonsulen i Wien måtte tydeligvis ha visert passene uten Centralpasskontorets godkjenning, og Konstad sa at disse barna hadde skaffet myndighetene mange vanskeligheter, uten at han presiserte hvilke. Justisminister Lie sa imidlertid at han ikke hadde hørt om disse ”Wienerbarna”, og vi kan vel derfor anta at vanskelighetene ikke hadde vært av så alvorlig karakter.¹⁶⁴

Jeg har kalt oppgaven min: ” Den mest uheldige form for immigrasjon”, og dette sitatet er hentet fra et referat i Justisdepartementet den 13. mai 1939 angående et brev fra Nansenhjelpens barneaksjon sendt til Centralpasskontoret den 18. april 1939. Innholdet i brevet dreier seg om å motta en økt kvote av barneflyktninger på grunn av begivenhetene rundt den tyske invasjonen av Tsjekkoslovakia. Det var snakk om innreisetillatelse for 100 tsjekkiske barn. Reaksjonen på dette sitatet eller brevet, gir et godt inntrykk for å danne seg et inntrykk av myndighetenes syn på barneemigrasjon eller på jødisk emigrasjon overhode.¹⁶⁵

Ekspedisjonssjef Platou var enda mer restriktiv en Konstad overfor tanken på å gi oppholdstillatelse til jødiske barn. Grunnen til dette var at sjansen for å ”brenne inne” med barna var meget stor. Barna ville komme til å knytte så sterke forbindelser til Norge at man sannsynligvis ikke ville ”bli kvitt dem”, hvis ikke da foreldrene kom til oversjøiske land. Han mente at alt for mange av dem ville bli værene i Norge og bli ”et jødisk innslag i folket og i næringslivet”. Han foreslo at antallet barn burde reduseres til 40, inkludert dem som allerede var her. 16.mai 1939 ble det i en regjeringkonferanse besluttet å gi innreisetillatelse for 60

¹⁶² Disse organisasjonene er nærmere beskrevet under kap. 2.5.

¹⁶³ Skjønberg 1981, s. 165.

¹⁶⁴ Skjønberg 1981, s. 165-166.

¹⁶⁵ Skjønberg 1981, s. 166.

barn, inkludert dem som allerede var her. Regjeringen fant det riktig å holde seg til Konstad og Platous betingelser som gikk ut på at barna måtte godkjennes av Centralpasskontoret og en lege som kontoret godtok. Barna måtte ikke være eldre enn 10-12 år, ha foreldre som fortrinnsvis skulle emigrere og det skulle ikke være en suppleringskvoten ved eventuell adopsjon. Nansenhjelpen måtte dessuten ha det økonomiske ansvaret for alle barna.¹⁶⁶

Nansenhjelpens initiativ ble også diskutert i Justisdepartementet, og flere av embetsmennene henviste til Sverige. Svenske myndigheter hadde forsøkt i størst mulig grad å avvise utenlandske jødiske foreldre som hadde barn boende i Sverige, etter all sannsynlighet for å forhindre at familiene slo seg ned for godt. Politikontorets byråsjef hadde vært i Sverige og fått fortrolige opplysninger om hvordan svenskene så på barneemigrasjonen. Mest fornøyd var de med den jødiske jordbruksungdommen, som reiste etter fullført opplæring, men foreldreløse barn burde man være ytterst forsiktig med å slippe inn i landet, uttalte en av byråsjefens kontakter. Han mente at hvis man tok i mot foreldreløse barn, måtte man regne med adopsjon. Setter man barna i private hjem, ville det bli vanskeligheter med pleieforeldrene når barna skulle reise hjem og de faktisk hadde blitt ”adoptivbarn”. Kontakten til byråsjefen antok at det beste ville være å plassere barna på barnehjem, når man bare kunne være sikker på videre emigrasjon.¹⁶⁷

Våre naboland, Sverige og Danmark, tok også i mot barneflyktninger, og vi kan se at de jødiske forsamlingene i disse landene kanskje hadde en mer utadrettet virksomhet overfor myndighetene.

Sverige

Den jødiske forsamlingen i Sverige ble kontaktet allerede dagene etter Hitlers maktovertakelse i Nazityskland. Den svensk-jødiske forsamlingen hadde vært i kontakt med jødiske samfunn i andre land tidligere, ved at den blant annet ga sporadisk bistand til flere jødiske virksomheter i Øst-Europa og Palestina. En del av disse forespørselene om hjelp gjaldt sommeropphold for tysk-jødiske barn, siden barna hadde det tøft både mentalt og materielt etter nazistenes maktovertakelse¹⁶⁸. Brevene fra Berlin kom jevnt utover 1930-tallet, og siden situasjonen forverret seg for jødene i løpet av disse årene, endret brevene karakter. Mot slutten av 1930-årene var det ikke lenger spørsmål om et ferieopphold, men om

¹⁶⁶ Skjønsberg 1981, s. 167-168.

¹⁶⁷ Johansen 1984, s. 113.

¹⁶⁸ Lomfors 1996, s. 89.

oppholdstillatelse for flere hundre jødiske gutter og jenter. I det siste brevet før krigsutbruddet antydes det også at barna kan bo hos ikke-jødiske eller kristne fosterhjem.¹⁶⁹

Mellom 1933 og 1938 oppholdt ca. 300 tysk-jødiske feriebarne seg under kortere perioder i Sverige. Flertallet ble plassert på Mosaiska församlingens hytte utenfor Malmø, oftest uten kontakt med andre svenske jøder. De øvrige forsamlingene bidro, noe motvillig, til deres opphold gjennom innsamlede midler. Flertallet av svensk-jødiske familier stilte seg tvilende til å ta imot feriebarne. Mange jøder i Sverige, lik de fleste andre mennesker, klarte ikke å sette seg inn i situasjonens alvor. For dem som ville hjelpe var steget langt til å yte personlig hjelp, som for eksempel ta i mot fremmede barne i eget hjem.¹⁷⁰ Her kan vi trekke en klar parallell til de jødiske flyktningbarne fra Wien sitt opphold i Norge som startet med et ferieopphold på Det Mosaiske Trossamfunn sin hytte i Bærum, noe som jeg vil drøfte under kapittel 3. Vi ser også under debatter i norsk presse at mange norske jøder hadde en kjølig holdning til å ta imot jødiske flyktningbarne.¹⁷¹

Etter at den første anmodningen om innreise for barneflyktninger ble akseptert, innkalte Den Mosaiska Församlings Hjälpkommitté i Stockholm representanter fra øvrige jødiske samfunn i Sverige til et møte i desember 1938. Det store spørsmålet gjaldt flyktningbarnas behov for omsorg når de ankom Sverige. Møtet resulterte i at det ble dannet en spesiell barnekomité som fikk navnet Barnavdelningen. Deres oppgave skulle være å planlegge og å ordne med mottakelsen og plasseringen av flyktningbarne fra Nazityskland. Allerede i slutten av 1938 hadde de sikret plass for omkring 200 personer, de fleste i familier som var i slekt med eller bekjente av barna.¹⁷²

De som først viste sin interesse for flyktningbarne var altså jødiske familier og enkelte andre som hadde bekjente eller slektsforbindelser i Nazityskland. En problemstilling Barnavdelningen hadde, var spørsmålet om ivaretagelse av barnas jødiske identitet. De svenske jødene som arbeidet med å plassere barna tok ingen direkte hensyn om fosterfamiliene var jødiske eller ei. De anslo dette til å være av sekundær betydning. Den svensk-jødiske forsamling prøvde imidlertid å finne jødiske familier til barna, ikke på grunn av religiøse eller etnisk grunner, men av praktiske årsaker. Dette viste seg å være vanskeligere enn antatt. Kun 160 jødiske familier meldte seg.¹⁷³ Når ikke-jødiske familier, organisasjoner og privatpersoner viste sin interesse tok man deres tilbud i mot med stor takknemlighet. Dette

¹⁶⁹ Lomfors 1996, s. 90.

¹⁷⁰ Lomfors 1996, s. 91.

¹⁷¹ Se kapittel 2.4.

¹⁷² Lomfors 1996, s. 94-95.

¹⁷³ Lomfors 1996, s. 96-97.

førte til at de omkring 162 barna som ikke fikk plass hos jødiske familier, ble plassert hos ikke-jødiske familier og barnehjem på ulike steder i Sverige.¹⁷⁴

I begynnelsen av 1939 besluttet de jødiske forsamlingene å bygge flere barnehjem for barn som ikke fikk plass hos en fosterfamilie. På våren samme året ble det også diskutert å ta imot barn fra den sionistiske bevegelsen *Youth Alija*.¹⁷⁵ Felles for disse barna var at de var innstilte på å reise til Palestina, men ble nektet innreise til landet av den britiske regjeringen. I juli 1939 ble 60 sionistiske flyktningbarn i alderen 14 til 16 år bevilget innreise til Sverige.¹⁷⁶

På slutten av 1939 ble det gjort i stand flere barnehjem for flyktningbarn. Grunnen til dette var at mange flyktningbarn savnet et sted å bo da kontrakten mellom Barnavdelningen og de enkelte fosterfamiliene løp ut. Alle hadde regnet med at barna skulle forlate landet etter maksimum to år, men på grunn av krigsutviklingen ble flyktningene nødt til å bli værende i Sverige.¹⁷⁷ Etter krigsutbruddet i september 1939, fremmet de mosaiske forsamlingene i Sverige ingen nye forslag om innreisetillatelse for ensomme jødiske flyktningbarn. Forsamlingenes ledere mente det var nytteløst i henhold til den ytterst restriktive svenske flyktningpolitikk. Istedenfor gikk nå virksomheten ut på å hjelpe dem som allerede hadde kommet til landet. Det finnes også andre årsaker til at de svenske jødene ikke forsøkte å øke antall innreiser av barneflyktninger til Sverige. En av dem var vanskeligheter med å finne fosterhjem. En annen var de store utgiftene som var en stor belastning for de jødiske forsamlingenes økonomi.¹⁷⁸

Den svenske statsmakt utøvde altså ikke noe eget flyktningmottak. All flyktninghjelp kom fra enkeltorganisasjoner og samfunn i Sverige. Bistanden var helt og holdent avhengig av de frivilliges innsats og innsamlede middel. Først i februar 1939 besluttet riksdagen å gi et statlig bidrag til flyktninghjelpen på 50.000 kroner. I februar 1939 hadde 160 barn blitt reddet til Sverige. Samtlige kom innenfor rammen for "barnekvoten". Under resten av året ble barneflyktninger tatt imot i prinsipp hver måned. Ved utgangen av 1939 hadde 300 barn kommet.¹⁷⁹

¹⁷⁴ Lomfors 1996:, s. 98-99.

¹⁷⁵ For nærmere beskrivelse se kapittel 2.6.

¹⁷⁶ Lomfors 1996, s. 100-101.

¹⁷⁷ Lomfors 1996, s. 101.

¹⁷⁸ Lomfors 1996, s. 105.

¹⁷⁹ Lomfors 1996, s. 64-65.

Danmark

I Danmark arbeidet både den jødiske forsamlingen og private hjelpekomiteer med å ta imot ensomme flyktningbarn. I januar 1939 lyktes Danske kvinners Nationalråd å ordne med innreisetillatelse for 25 jødiske barn til Danmark. Noe senere støttet den danske regjeringen, den dansk-jødiske forsamlingen om å ta imot 290 barn fra det nazistokkuperte Tyskland. Samtlige flyktningbarn tilhørte sionistbevegelsen og skulle dermed utvandre til Palestina så snart dette ble mulig. Hvor lenge barna skulle oppholde seg i Danmark kan betraktes som tilfeldig. Det kan være en forklaring på at flyktningbarn i Danmark sjeldent er regnet med i statistikken over "Barnetransporter". Totalt ble 320 tysk-jødiske barn reddet til Danmark. Mange lyktes med å reise til Palestina under krigens første år, resten flyktet til Sverige i forbindelse med at den tyske okkupasjonen økte i intensitet fra 1943.¹⁸⁰

2.8 Sammenfatning

Antisemittismens utvikling i 1930-årene påvirket de nordiske landene i stor grad. Det var først og fremst den restriktive flyktningpolitikken som er den store fellesnevner for Norge, Sverige og Danmark. Selv om Sverige var såkalt "nøytralt" under 2.verdenskrig, sendte landet ut klare signaler og var, sammen med Sveits, den største pådriver for å få innført "J" stempel i pass som tilhørte personer av jødiske herkomst. Dette fikk konsekvenser både på regjerings- og utenrikspolitisk nivå hos flere europeiske land, og naturligvis Danmark og Norge. Historikere strides om i hvilket av de nordiske land antisemittismen var mest uttalt, men frykten for å "brenne inne med" statsløse jødiske flyktninger ble et tungtveiende argument for landenes felles flyktningpolitikk. Landene påvirket hverandre, selv om organiserte flyktningkonferanser ikke ga de store resultatene for felles flyktningpolitiske føringer. Eviankonferansen er et annet eksempel på et forsøk om en felles flyktningpolitikk hos de europeiske landene der formålet skulle være plassering av mange tusen jødiske flyktninger. Denne konferansen førte heller ikke med seg store resultater, men hevdes av historikeren Zimmermann til å gi signal til Tyskland om en ytterligere radikaliseringspolitikk mot jødene. Den internasjonale Eviankonferansen var en stor skuffelse for jødene. Ikke et eneste

¹⁸⁰ Lomfors 1996, s. 74.

land sa seg villig til å åpne grensene for et større antall flyktninger. Denne gir oss et bilde av flyktningpolitikken i Europa og mangelen på samarbeid mellom landene. Kjernen i samarbeidsproblemene er at landene var langt mer opptatt av å fortelle om hvilke problem flyktningstrømmen var for dem, enn om hva de kunne gjøre for flyktningene.¹⁸¹

Kan noen av årsakene til den manglende samarbeidsviljen ligge i de sterke nasjonale interessene?

Norge forholdt seg i stor grad til sentrale avgjørelser som ble gjort av danske og svenske myndigheter. Flere brev med spørsmål om håndtering av den økende pågangen av flyktninger ble sendt. Det virker som om hvert enkelt av de nordiske landene begrunnet den restriktive flyktningpolitikken de førte med å henvise til hverandres skeptiske holdninger. Allikevel ser vi at barneflyktninger var den norske stats store frykt, uavhengig av nabolandet i øst eller sør. Eksempler på dette finner vi ved å se på Norges avslag til å ta imot landbrukslever eller såkalte Alijah-barn. Sverige tok i mot noen av disse landbrukslevene, men alt i alt har dette i etterkant blitt stående som Danmarks store flyktningpolitiske ”flaggskip”. Felles for Norge, Sverige og Danmark var det viktige arbeidet til de ulike hjelpeorganisasjonene. Disse var pådrivere som myndighetene måtte forholde seg til, uten at de bevilget noen større økonomiske midler eller sosiale garantier. Hjelpeorganisasjonene måtte derfor garantere for og forsørge hver enkelt flyktning, være seg jøder eller politiske. I Sverige var Den Mosaiska Församling aktiv overfor de svenske myndighetene for å få tillatelse til å ta i mot ensomme jødiske flyktningbarn. I begynnelsen av 1930 årene var det først snakk om i midlertidige opphold, men etter hvert som tilstanden for jøder i Europa tilspisset seg, og etter krigsutbruddet i september 1939, ble alt hjelpearbeid rettet mot de barn som allerede hadde kommet. Her kan vi trekke en sammenlignende parallell til det som skjedde i Norge. Det var ingen statlig organiserte flyktningmottak eller barnehjem i verken Norge eller Sverige, så alt gikk på bekostning av enkeltmennesker eller de mosaiske hjelpeorganisasjonene i begge land. I Danmark hadde den danske regjering gitt støtte til å ta i mot landbrukslever som tilhørte sionistbevegelsen og som skulle reise videre til Palestina etter endt utdanning. Utover dette har jeg funnet svært lite om det mosaiske trossamfunn i Danmark sin rolle når det gjaldt oppholdstillatelse for jødiske barn. Det som er sikkert er at de danske myndighetene henvendte seg til både Norge og Sverige i saker som gjaldt innreisepørsmål fra hjelpeorganisasjonene.

¹⁸¹ Johansen 1984, s. 106-107.

Nansenhjelpen er den organisasjonen i Norge som profilerte seg mest i de to siste årene før krigen brøt ut i Norge, og som fikk størst oppslutning. Mye av årsakene til dette kan være at den gikk ut for å være en ren humanitær organisasjon. Etter annekteringen av Østerrike i mars 1938 virker det som de fleste hjelpeorganisasjoner i de nordiske land konsentrerte seg om å ivareta de flyktninger som allerede hadde kommet. Her skiller Nansenhjelp seg ut, spesielt med tanke på ensomme jødiske flyktningbarn. De etablerte et flyktningkontor i Praha, Tsjekkoslovakia, og rettet nå hovedsakelig fokuset mot jødiske barn fra dette området. Dette førte igjen til at de spesielt ble sett på som en ”jødevennlig” organisasjon, også hos den norske stat. Målet ble nå å skulle hjelpe barna ut av Tsjekkoslovakia, istedenfor å yte hjelp på stedet. Formålet med arbeidet var nå å sikre flest mulig flyktninger et midlertidig asyl i Norge.¹⁸²

Fokuset på flyktningpolitikken har ofte vært økonomisk rettet. Per Ole Johansen hevder at Norge kunne ha tatt imot langt flere flyktninger før det hadde blitt noe stort økonomisk problem for landet. Flyktninger ble til og med avvist, selv om det ble stilt økonomisk garanti for dem. Et eksempel på dette er da de norske kvekerne fikk avslag på søknaden om å lære opp jødisk ungdom på norske bondegårder.¹⁸³ Stortinget bevilget til slutt en forholdsvis stor sum på 500.000 til flyktningarbeidet.

Flyktningarbeidet var altså ikke bare påvirket av andre land, økonomi og arbeidsløshet. For å kunne forklare hvorfor det artet seg forskjellig i de nordiske landene må vi se på landenes beliggenhet, tradisjon, arbeidsforhold og flyktningstrømmens kultur. Kirchhoff¹⁸⁴ hevder at også forskjeller i den politiske ideologi og humanitære idealer talte med. Arbeiderparti-regjeringen i Norge så nok med større sympati på kommunister enn sosialdemokratene i Danmark. Allikevel kan vi ikke se en vesentlig forskjell når det gjaldt jødiske flyktninger. Her vil jeg si meg uenig med Kirchhoff. Vi må huske på at i Sverige og Danmark var den prosentuale andel av jødiske flyktninger atskillig større enn i Norge. Sverige 80 %, Danmark 70 % og Norge 45 %.¹⁸⁵ Et annet aspekt er synet på jødene og størrelsen og aktiviteten av de jødiske menighetene.

Når vi snakker om myndigheter og flyktninginstanser er det viktig å få med sentrale personer. Det virker som om enkeltpersoners flyktningvennlige eller fiendtlige holdninger har blitt debattert i høyere grad enn departementene og flyktningkontorene. Uenighetene i

¹⁸² Erklæring fra Nansenhjelpen, sitert i Lorenz 1992, s. 67.

¹⁸³ Johansen 1984, s. 131-132.

¹⁸⁴ Kirchhoff 2005, s. 239-240.

¹⁸⁵ Einhart Lorenz, m.fl. *Ein sehrtrübes Kapitel.?: Hitlerflüchtlinge im nordeuropäischen Exil 1933 bis 1950*. Hamburg: Ergebnisse Verlag, 1998, s. 24.

flyktningpolitikken gikk også på tvers av partiene, særlig innen Høyre og Venstre. Igjen var det sentrale enkeltpersoner og ikke partiene som engasjerte seg, C.J. Hambro fra Høyre og Mowinckel fra Venstre. I juli 1939 skrev Hambro til statsråd Wold og klaget over Centralpasskontorets kjølige behandling av flyktningene.¹⁸⁶ Dette viser at flyktningpolitikken i Norge bar preg av store uenigheter og motstridende interesseforhold mellom sentrale politikere, departement, Centralpasskontoret og hjelpeorganisasjoner. Hambro uttalte også at Norge var det landet i Europa som gjorde minst for flyktningene.¹⁸⁷ Uansett var redselen for å få et ”jødeproblem” eller en ”jødeinvasjon” i stor grad tilstede hos alle instanser. Hæstrup skriver at det synes iøynefallende at mens kvinneorganisasjonene hadde blikket rettet mot jødiske barns nød, hadde de nordiske utenriktjenester mer rettet blikket mot deres lands vanskeligheter over den påtenkte innvandring.¹⁸⁸ Vi ser at dette er mer tydelig i Danmark, men i Norge er det sentrale kvinner (både organiserte og uorganiserte) som oftest har blitt omtalt for deres heltmodige innsats. Som omsorgspersoner overfor barna er vel ikke dette så uventet, men både transporter, flukt og henvendelser til sentrale myndigheter, ble stort sett gjennomført med kvinnene i spissen.

¹⁸⁶ Johansen 1984, s. 130.

¹⁸⁷ Jfr. Stortingsforhandlingene 1938, bind 7, Stortingstidene, 17.6.38, s. 1557.

¹⁸⁸ Hæstrup 1982, s. 97.